

SÂLİM TEZKİRESİ'NDEKİ AKTAR BİRRÎ BİYOGRAFİSİNDE GEÇEN AKTARLIK TERİMLERİ

Metin SAMANCI | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6193-0370> | metin.samanci@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Ededabi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik-Türkiye/ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Ededabi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/00dzfx204>

Atıf Bilgisi/Citation: Samancı, Metin. "Sâlim Tezkiresi'ndeki Aktar Birrî Biyografisinde Geçen Aktarlık Terimleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 34 (Prof. Dr. Hüseyin Akkaya Armağanı) (Haziran 2025), 569-598. <https://doi.org/10.15247/1650027> / Samancı, Metin. "Herbalism Terms in The Biography of Herbalist Birrî in Sâlim's Tezkire". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 34 (In Honor of Prof. Dr. Hüseyin Akkaya) (June 2025), 569-598. <https://doi.org/10.15247/1650027>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 03.03.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 21.04.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ÖZET

Bu makale, Sâlim'in *Tezkire*'sinde yer alan aktar Birrî'nin biyografisindeki şifalı unsurları ortaya koyup bunların edebî ve kültürel yönlerine odaklanmaktadır. Metinde geçen bitkiler, baharatlar, mineraller, kimyevi maddeler, ölçü birimleri vb. sadece aktarlık bağlamında değil Birrî'yi ve çevresindeki insanları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yönüyle bu biyografi metni insanın doğa unsurları üzerinden tarif edilmesine bir örnektir.

Biyografide, zencefil, karanfil, zufa gibi bitkiler; dehnec, denizköpüğü gibi taşlar; güherçile, kükürt suyu, mürdesenk gibi kimyevi maddeler; kıst, hardal gibi ölçü birimleri olmak üzere aktarlıkla bağlantılı 126 farklı kelime geçmektedir. Biyografi günümüz Türkçesine çevrilmiş ve ilgili maddelerin genel özellikleri açıklanıp metindeki edebî yönlerine işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aktarlık, Birrî, Tezkire, Sâlim, nesir.

HERBALISM TERMS IN THE BIOGRAPHY OF HERBALIST BİRRÎ IN SÂLİM'S TEZKİRE

ABSTRACT

This article focuses on revealing the medicinal elements in the biography of the herbalist Birrî, found in Sâlim's *Tezkire*, and examines their literary and cultural aspects. The plants, spices, minerals, chemicals, units of measurement, etc., mentioned in the text are used not only in the context of herbalism but also to describe Birrî and the people around him. In this sense, the biography serves as an example of how humans are described through natural elements.

In the biography, 126 different terms related to herbalism are used, including plants like ginger, clove, and zufa; stones such as dehnec and sea foam; chemicals like sulfur water, mercury, and mercuric salt; and units of measurement like kıst and mustard. The biography has been translated into modern Turkish, with the general characteristics of the relevant items explained and their literary aspects highlighted.

Keywords: Herbalism, Birrî, Tezkire, Sâlim, prose..

Giriş

Osmanlı edebiyatı, tarihsel süreç içerisinde farklı kültürel ve meslekî unsurları bünyesinde barındıran geniş bir edebî geleneğe sahiptir. Şairlerin yalnızca edebî kimlikleriyle değil, aynı zamanda meslekleriyle de sanatlarını şekillendirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda, klasik Türk şiirinde biyografi yazımı ve mesleklerin edebiyata yansıtılma biçimi, Osmanlı kültür tarihinin önemli araştırma alanlarından biridir.

Tezkire müellifleri biyografisini yazdığı kişinin mesleğini, konumunu, tasavvufi mensubiyetini vs. göz önünde tutarak bir üslup belirler. Bu üslupta seçtiği kelimeler biyografisi yazılan kişi ile uyum sağlar. Böylece hem biyografi yazarı hünerini göstermiş olur hem de biyografi konusu edilen kişinin hayatı daha iyi aktarılmış olur.

Tezkire müelliflerinin böyle bir yöntem benimsemesi günümüz edebiyat ve kültür araştırmalarında farklı çalışma imkânları sağlamıştır. Bu kavramların ortaya konması hem tezkirenin edebî gücünü hem de söz konusu şairin hayatını daha iyi anlamamızı sağlar. Ayrıca geniş bir çeşitliliğe sahip bu kelime kadrosu disiplinler arası çalışmalara da kapı aralar. Çalışmamızda söz konusu ettiğimiz aktar Birrî'nin biyografisi de bu özelliğe sahiptir. Şairin aktar oluşu nedeniyle biyografi, aktarlık terimleriyle örülmüştür. Tıp ve ecza kitapları, divan şiirini anlamada fayda sağlayabilecek pek çok veri içermektedir (Kaçar, 2021, 433). Dolayısıyla, söz konusu biyografideki terimlerin ortaya konması başka metinleri yorumlamada da önemli ipuçları sunacaktır.

Sâlim ve Birrî Hakkında Genel Bilgiler

1688'de İstanbul'da doğan Mehmed Sâlim, şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta ilmiye sınıfına katılmış, hadis icâzeti almış ve çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Kadılık görevlerinde bulunmuş, ancak bazı şikâyetler nedeniyle sürgüne gönderilmiş ve görevlerinden alınmıştır. Sâlim, divan şiirinin farklı türlerinde eserler vermiş, şiirlerinde aşk, rindane hayat ve İstanbul'un güzelliklerini işlemiştir. Özellikle Nâbî'yi üstat olarak görmüş, şiirleri birçok şair tarafından nazirelerle karşılanmıştır. Aynı zamanda iyi bir hattattır ve bazı önemli eserlerini kendi hattıyla yazmıştır.

1743'te İstanbul'da vefat eden Sâlim, Şehzadebaşı'ndaki Arpaemini Mustafa Efendi Mektebi hazîresine defnedilmiştir. Makalede incelediğimiz Birrî biyografisinin de yer aldığı *Tezkiretü's-şu'arâ* isimli tezkiresi 1688-1722 yılları arasında yaşayan 423 şairi anlatan bir eserdir. Oldukça süslü ve ağır üslubuyla meşhurdur (Güfta, 2009, 36/46-47).

Asıl adı Mehmed olan Birrî, 1669'da Manisa'da doğmuştur. Manisa Mevlevîhanesi'nde yetişmiş, "Dede" ünvanını almış ve aktarlık yaparak geçimini sağlamıştır. Düzenli bir eğitim aldığına dair kesin bilgiler bulunmasa da şiirlerinden kültürlü olduğu anlaşılmaktadır. 1716'da Manisa'da vefat etmiştir. *Dîvân'ı* ve *Bülbüliyye* adlı tasavvufi bir eseri vardır.

Birrî, dönemin önemli şairleri olan Nâbî, Seyyid Vehbî ve Sâbit'le tanışmış, onların şiirlerine nazireler yazmış ve kabul görmüştür. Şeyhî, Bakî, Nâbî gibi şairlerden etkilenirken, Seyyid Vehbî, Feyzî ve Vassâf gibi şairler de ona nazireler yazmıştır (Erkul, 2000).

1. Osmanlı'da Aktarlık Mesleği

Attar ya da şimdiki adıyla aktar, eski dönemlerde bir nevi eczacılık yapan günümüzde ise baharat ve çeşitli şifalı otlar satan kişilere verilen isimdir. Osmanlı'da oldukça yaygın olan aktarların faaliyeti 1861 tarihli eczacılık nizamnamesi ile kısıtlanmıştır. Elleri ispençyar (eczacı) ruhsatı olanlardan başka kimsenin tesiri güçlü ilaçları satamayacağı düzenlemesi getirildi. Böylece aktarın ot toplama, kurutma ve bazı ilâç terkipleri yapma gibi işleri zamanla gerilemiş ve aktarlığın eczacılık yönü gittikçe zayıflayarak tüccarlık yönü ön plana çıkmıştır (Sarı, 1991, 4/94-95).

Aktarlar dükkânlarında hekim reçetelerindeki formüllere göre ilaçlar hazırlardı. Ayrıca macunlar, merhemler, tiryaklar ve kurslar (yuvarlak pastiller) hazırlayıp satarlardı. Zaman zaman kethüdalarının salahiyet verdiği aktarlar dükkânlarına gelenlere sağlığa dair öğütler de verirdi. Semtlerinde eczahaneler açılana kadar aktarlar toplumdaki önemli konumlarını korumuşlar ve zamanla dükkânlarında kahveden tütüne kadar her şeyi satar olmuşlardır (Ünver, 1952, 10).

Aktar ürünlerinin birçoğunun narha¹ tabi olması ürünlerin ticaretinin yoğunluğunu gösterir. Bu narhlarda drogların ala ve ednaları (birinci ve ikinci kaliteleri) gösterilmiştir. İlaçların dirhemine göre narh konmuştur. Narh konulan ürünler arasında şekerler, şem'-i kâfurî, tarçın, karanfil, darüfulful, zencefil, sarı balmumu, kahve, sakız, damla sakızı, kimyon, çörekotu, safran, mürdesenk, kardeşkanı, kasabı zerire, ûdulkahr vb. yer almıştır (1952, 11).

Gümrük defterlerinden edinilen bilgilere göre tiryak, İngiliz tuzu, cıva, zırnık, kunduz hayası gibi bazı ürünler ithal edilirken afyon, salep, sinameki, anason, ak günlük, mazi, sığır dili, mürrüsafi, ebucehil karpuzu gibi bazı ürünler ihraç kalemleri arasında yer almaktaydı (1952, 11).

XVII. yüzyılda İstanbul'da 2000 civarınca aktar bulunuyordu. Bunun yanı sıra macuncular, gül suyu satanlar, buhurlar, esrarıcılar, afyoncular, tutyacılar ve ot bulucular olarak anılan çeşitli sağlık sınıfları da bulunmaktaydı (Baytop, 1999, 48).

Birri'nin doğum yeri olan Manisa İstanbul dışındaki önemli bir sağlık merkeziydi. 1539 yılında açılan Manisa'daki Hafsa Sultan Dârüşşifası İstanbul dışındaki kadim Osmanlı hastanelerinden günümüze ulaşabilen ikisinden biridir (Terzioğlu, 1999, 10). Hastanenin restore edilmiş binası günümüzde Manisa Celal Bayar Üniversitesi tarafından araştırma merkezi olarak kullanılmaktadır (Alkan, 2024, 25).

Manisa'nın sağlıkla olan bir diğer ilişkisi ise günümüzde de meşhur olan mesir macunudur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'da rahatsızlanıp devrin meşhur tabiplerinden Merkez Efendi'nin kırk çeşit baharattan yaptığı mesir macunu ile şifa bulduğu rivayet edilir. Ancak devrin kaynaklarında bu konuda bir kayıt bulunmadığı için bu rivayetler şüphelidir (Alkan, 2024, 27).

2. Sâlim'in Birri Biyografisindeki Üslubu

Salim, aktar şair Birri'den bahsederken bitkiler, kökler, taşlar, kimveyi maddeler gibi tedavide kullanılan birçok içeriği ustalıkla metne dâhil etmiştir. Bunu yaparken farklı edebî yollar izlemiştir.

Öncelikle, doğrudan malzemenin kendisiyle mecaz anlam arasında ilişki kurmuştur. Bu ilişki tat, koku veya tabiat gibi çeşitli düzeylerde ortaya çıkar. *Mürrüsafi*, *biber*, *zencefil*, *hanzal* gibi unsurlar acılıklarıyla söz konusu edilmişken *şeker*, *Hint kamışı* gibi unsurlar tatlılıklarıyla metne dâhil edilmiştir. *Menekşe*, *gül*, *sümbül-i hutâyî* hoş kokularıyla söz konusu edilirken *sezâb* kötü konusuyula işlenmiştir. *Cedvarın* sıcak tabiatıyla anılması da bu duruma örnektir.

Bazı unsurlar doğrudan niteliklerinden ziyade isimlerinin tevriyeli kullanımıyla metinde yer bulmuştur. *Kardeşkanı*, *sığır dili*, *kuş dili*, *durunc akrebi*, *güherçile*, *mürdesenk*, *bustanefrûz* gibi örneklerde asıl vurgu malzemenin kendisinden çok adının tevriyeli kullanımında öne çıkmıştır.

Bazen de kelimelerin ses özelliklerinde yola çıkılarak cinasla mecaz arasında bağ kurulmuştur: *zûfânın* vefa ile *kebabenin lâbe* ile cinas oluşturma gibi. Aynı şekilde art arda anılan iki unsur arasında da cinas görülür: *ukhuvân* ile *ahaveyn* gibi. Seci oluşturmak için tercih edilenler de vardır: *karanfilin kemâl* ve *makâl* ile secili olması gibi.

Bazı unsurlar klasik şiir geleneğindeki özelliğiyle yer bulmuştur: *şakayıkın* gönül ehlini simgelemesi, süsenin dile benzetilmesi, *sümbülün* hoş kokusu gibi.

Bazen malzemeler doğrudan değil başka unsurları tanımlarken tevriyeli şekilde söz konusu edilmiştir: *her dem bahar*, birkaç *günlük safa* gibi. Sandalyeden bahsederken sandalın çağrıştırılması da buna örnektir.

Diğer bazı malzemeler ise tesirleriyle söz konusu edilmiştir: *safranın* huzur ve sükunet vermesi; *dehnecin* göz hastalıklarına iyi gelmesi gibi.

Malzemelerin elde ediliş yöntemleri de metinde yer bulur: kimyonun susuz tarımının yapılabilmesi, tıyn-ı mahtûm adlı toprağın mühürlenip saklanması gibi.

Son olarak metindeki bazı örnekler ise gündelik hayatın bir parçası olarak anılmıştır: *afyon* ve *kahve* gibi.

¹ Tüketicuyu korumak ve fâhiş fiyatları önlemek için zorunlu tüketim ürünlerine devletçe konan üst fiyat sınırı.

3. Sâlim Tezkiresindeki Aktar Birrî'nin Biyografisi²

Birrî-i 'Atfâr

- (1) Nâm-ı nâmî ve ism-i girâmîleri Mehmed'dir. Miyân-ı **gülistân**-ı leâfette mânend-i **şakâyıku'n-nu'mân** olup hadîka-i derûn-ı sükkân-ı şafâ-meşhûnunuñ 'arşa-i **nebât**-ı metânet ü şebâtları **giyâh-i zûfâ**-yı vefâ ile **her dem bahâr** ve **qaranfûlzâr**-ı kemâlleri râsûh-ı makâl ile mânend-i **evrâku'z-zeheb** mühezzeb ü hemvâr olup;
- (2) dürer-i 'îrfâna kân ve cevâhir-i şecâ'ate mekân olan diyâr-ı behiştâsâ şehir-i **Mağnisa**'dan olup *el-kâsibu habîbullah*³ neş'esinden iktisâb-ı feyz-i intibâh eylediginden ol diyâr-ı sûtûde-i'tibârda **sezâb**-ı ihtiyâc-ı ihtilâtdan **tîz-âb**-ı kesb ile **sebîke**-i âzmâyış-ı **kurşü'l-hâliş**-i **tab**'ın **tahlîş** için kendi kârında olup kesb-i 'îrfân ve mecma'-i **akâkîr**-i vefîr olan zât-ı hüceste-simât-ı fâyıku'l-akrânı ol beldede **atfâr** ta'ifesinden olup (mısrâ') *hel yuşlihu'l-atfârü mâ efse'd-dehru*⁴ **bûy** ile **dimâg**-âşinâ-yı 'uzlet olduğundan **meşâlih**-i beldeden nîk ü bed **hardal** kadar hiç bir emre karışmayıp kendi **eczâ-yı şafâsın** cem' u terkîb etmekle kendi vahdetinde ve yârân ile dükkânında şöhbete firifte bir merd-i dilîr ü garîb idi.
- (3) Sipîhr-i **lâciverd**-günüñ birkaç **günlük şafâsı mürr-i şâfî** ve **semmü'l-fâr**-ı dehr-i gaddâr aşhâbından 'uzlet ve firârdan gayrı bir **devâ-i bür'ü's-sâ'a** vü şâfî olmadığın şeb ü rûz hayâl ve zamâne hâlkında **mümyâ**-yı derd-i derûn ve **tiryâk**-i ledâ-i efî-i dehr-i dîn bulunmak emr-i muhâl ve **emrâz-ı rediyye**-i hezâr-nev'-güne habîb-ı râzî ve **tabîb**-i merzî olup **kef**-i mahabbeti pür-**râziyâne**-i rızâ ve **tuyn-i mahtûm**-ı sirişt-ülfeti meveddet-i şıyânet-iktizâda **kıst**-ı 'adl ile hem-**vezn** ü hem-tâ **ma'denü'l-vefâ** bir yâr-i şadîk-ı **pâdzehr**-i her-dâg dünyâda bulunmadığın taşdîk-ı haqîk ile tahkîk eyleyip;
- (4) **büstân-efrûz**-ı hayât olan ehâlî-i 'aşrîñ **benefsec**-i hoş-büy-ı hilkatleri **durunc** **akrebi** gibi zâhirde **müşg** dek ve bâhtında **bî-nemek** ve aşhâb-ı külfetiñ **çemenzâr**-ı meveddetlerinde rû-nümâ olan **ukhuvân**-ı şadâkatleri **beng**-i bî-direng-i **vehâmetle** be-hem ve **dem-i ahaveynâsâ** biri biri ile **âmiziş**-i **ihtişâş** eden mütecâribeynden yek-taraf bermukteżâ-yı zamâne elbette bir fikr-i **fâsid** ve bir gârañ-ı kâsid ile müttehem olup dîde-düz-ı ikbâlleri olduğu zâtlarıñ kâşâne-i derûnları hücerât-ı dükkânçe-i **kehhâlîn**-âsâ **dehneç**-i merdümüyyetden hâlî ve be-cây-ı **sünbül-i hıfâ**'î-i ihsân **seng**-i ta'n-ı haţâ ile mâlî;
- (5) ve şüretâ evzâ'-ı mahmûdeleriyle mevâ'id-i nesî'eleri va'd-i **kemmün**-âsâ bî-incâz olduğundan mâ-'adâ mânend-i **mıknâtis** isticlâb-ı refî kendilere muhtaş kılıp müft-i **zift**-i taşşîl-i nevâle mâ'il ve bir kimesneniñ **vesah**-ı **iztirârın** şüyide-i **şabûn**-ı himmet ve **buhrân**-ı **teb**-i **iztirâbın** **kurş**-ı **tebâşîr**-i tebşîr-i **tedbîr** ile zâ'il etmege bezl-i kudret etmedikleri ma'lûmu olduğundan mâ-'adâ ziyâfet-hâne-i devrânıñ **micmer**-i ihsânı pür-'üdü'l-**kahr**-i hirmân ve **çeşm-zen**-i iltifâti bâ'ış-ı **remed**-püşî-i dîde-i erbâb-ı 'îrfân olduğu meczûmu olup
- (6) Ahmed-i **Rävendî**-mişâl **iklîlül-melik**-i her-kemâl olsañ **dârü's-şifâ**-i hünerde sa'y ü gûşişîñ **habbetü's-sevdâ** kadar mu'teber ve şem'-i **kâfûr**-âsâ fûrûzân-ı bezm-i 'îrfân olup **tab**-ı bî-akrânıñdan dehânıña **rîzân** olan **sükkerîn**-kaţarât-ı mazmûn ol **bî-meżâk**-sühanlarıñ 'indinde **hançal** u **kaţrandan** berter olmadığı *ke's-şemsi fî-vasatî'n-nehâr* zâhîr ü âşikârdır deyip kimesneniñ ne'am u lâdan mañcûb-ı keremi ve dil-gîr-i gamı olmadın bir gûşe-i inzivâda **güher-i çille**-i kanâ'at ile **bâdiyân**-ı neşât olan gürûh-ı fukarâ ile ihtilâf ve **mâ'u'l-kibrît**-i sâde-dilân-ı **germiyyet**-i ehl-i dünyâdan ihtiyât üzre kendi **kahve** ve **efyûn** ve keyfî ile dükkân-ı **atfâr**ide bî-kâm u bî-ümmîd bir merd-i ferîd olup kalb-i **şanevberîsî** mânend-i **kurş**-ı gâliye şu rûtbe keşret-i **eczâ**-yı âmâlden hâliye idi kim ne **dimâg**-ı ârzûsu **Hindüstân**'ıñ **kaşabü'z-zerîre**-i kâmina h'vâhişger-i **meşâm** ve ne zebân-ı **hoş-gûsü** 'ibâret-i **fûlful**-i **merâret**-i kelimât-ı gayrdan telhîde-kâm idi.
- (7) Her muķill-i naķl ü beyânı nâ-hâh olan sâ'il-meniş sâ'ir ehl-i sük-ı gedâ-çeşm gibi şöhbeti mâhiyyet-i **lisân-ı şevri** müzekkir ve dükkânçe-i şekâsında her **kebâbe**-i lâbesi **nişâdîrsız qalaydan** 'ibâret olup birbirlerine âşinâlık yerine cerb-i **şîrîn** ile edâ-yı meveddet-i şabâhü'l-hayrî eden ehl-i dükkân gibi lâğ u laţîfesi **mükedder** degil idi.

² (İnce, 2018, 137-138). Sâlim *Tezkire*'sindeki Birrî biyografisini aktarırken İnce neşrine tam bağılı kalmadık; aktarlık terminolojisiyle uyum sağlamak amacıyla metinde bazı tercihlerde bulunduk. Örneğin *gevher-i çille* yerine güherçile çağrışımı yapan *güher-i çille* okunuşunu tercih ettik. Ayrıca takibi kolaylaştırmak için paragraflara bölüp numaralandırdık.

³ "Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir."

Hadis olduğu söylenegelen bu ifade sahih hadis kaynaklarında bulunmamakla birlikte Mevlânâ'nın (ö. 1273) *Mesnevî*'sinden itibaren tasavvufî gelenekte yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı'da esnaf ve tüccarların dükkânlarında hüsnühat levhası olarak sıklıkla astıkları bu sözün en meşhur örneği Kapalıçarşı'nın Fesçiler Kapısı'nda hattat Sâmî Efendi'nin (ö. 1912) celî talik hattıyla yazdığı levhadır (Mutluel - Akyüz, 2022, 630-634). Birrî'nin biyografisinde bu ifadenin yer alması onun aktar esnafı olmasıyla ilişkilidir.

⁴ "Zamanın bozduğunu aktar onarabilir mi?"

Bu söz Arap edebiyatında atasözüne dönüşmüş bir mısradır. Genç görünmek için servetini aktarlara harcayan yaşlı bir kadını hicvetmek için söylenmiştir (Müberra, 1417, 1/247). Müellif, bu beyti aktar Birrî'nin biyografisinde çağın bozulmuşluğunu vurgulamak amacıyla kullanır. İnsan bedeninin yıpranmasına karşı konulmayacağı anlamı burada toplumun bozulmasına yöneltilmiş; aktar Birrî'nin, içinde yaşadığı dönemin çürümesine karşı çaresiz kaldığı ima edilmiştir.

(8) Belki **sūsen**-i zebān-ı ‘aliyyü’l-beyānı **hulvü’l-mantık**-ı ta’bîr ve **lisānū’l-‘uşfūr**-ı hayāl olan nükte-i bārîkde şu rütbe **hurde**-gîr idi kim nükte-şināsānla tekellüm-i rāz eylese **kuş dili** meşābesinde ba’zı kendüye mahşûş olan ta’bîr-i dil-pezîrine keşîren vâkı’ olurdu kim ecānibden bir merd-i vâkıf-ı **esrār** ve ‘anberle hem-**vezn** olan enfās-ı tayyibesinden **dimāğ**-ı ağıyar nā’il-i **istişmām**-ı bûy-ı istiḥbār olamaz idi. **Kaşabü’s-sükker**-i lisānı **ḥalāvet**-bahş-ı mezāk-ı erbāb-ı belāğat ve **gül-i nesrîn**-i **ṭab**’ı dā’imā güşāde vü **bî-gîlzet** olup;

(9) **cedvār-ṭabî’at maḥrūrū’l-mizāc** olmağla mükeşşer olan erbāb-ı şoḥbetiñ muḳābelesinde **tedbîr**-i biḥîn-nu’ût-ı **cündübîdeste**-i sükût ile izḥār-ı taşammum u **metānet** ve ḳalîlū’l-lafz keşîrū’l-ma’nā kelām ile edā-yı maḳşûdda ḳanā’at eylerdi ve **za’ferān-mizāc**-ı ḥılḳatı **ferāḥ**-efzā-yı ḳulûb-ı yārān ve **zencebîl**-i ḡazabı **bürāde**-i taḥammül olup **şeker**-i ‘afv ile **terḳîb** olunmuş bir **sefûf**-ı **leṭāfet**-me’lûf idi. El-ḥāşıl **ṭıyn**-ı Rûm ve **ṭıyn**-ı ‘Acem’de böyle bir ‘**abher**-i nāzik-eşer ve **gülistān**-ı dānişverānide böyle bir **verd**-i ter ḳarîn-i bezmgāh- ı hayāl ve ve nümāyende-i ḥadîḳa-i ihtimāl olmamışdır.

(10) Diyār-ı sengistān Aydın ve Şaruḥān’ıñ ekşer eşḡası enderûn-ı merdüm-i ‘irfānda **mürde-seng**-i ḳābiliyyet ve deryā-dilleriniñ daḡı ḳulzüm-i ṭabî’atlerinden sāḡil-i nezāket-i pür-i’tibārlarına resîde olan dürer-i nādire-i kelimātları **zübdetü’l-baḥr** maḳûlesi olup muḥtāc-ı terbiyet iken ehl-i sūḳ ṭā’ifesinden böyle bir ḳavli selîs **ṭab**’ı nefis merdüm-i pāk-nihād be-vefk-ı murād sūḡan-ı pākîzeye ḳādir olmaḡ dîde-i inşāf ile nigerān olunsa nādirdir. Güşe-nişîn-i ‘uzlet iken dād u sited-i taḡşîlden ḳalmayıp **nişestgāhın şandeli**-i ‘irfān ve kesb-i ma’ārif-i firāvān eyleye.

(11) Mütercem-i mezkûr diyār-i Mağnisa’da vâkı’ Sulṭān Cāmî’-i şerîfiniñ dārü’ş-şifāsında **ṭabîb**-i şānî olan Aḡmed Efendi-nām **ḡazîḳ**dan ‘ulûm-i nāfi’ayı aḡz u ḳırā’at ve vādî-i ma’ārifde ḡayli mahāret kesb eylemiş idi ve bu mecelle-i celîleye evşāf-ı şerîfleri çekîde-i silk-i beyān ḳılınan şu’arāniñ mümtāz u bülendi merḡum u maḡfûr Yûsuf Nābî Efendi ile mütercem-i bî-‘ayb min-zahri’l-ḡayb ‘azîm āşinālîḳ kesb eyleyip birbirlerine irsāl-i nāme ve kebûter-ḡāne-i ḡulûş u muvālātndan işāl-i ḡamāme ederler idi ve ke-zālîḳ ma’ārifde yegāne-i ‘aşrımız olan bülbul-i çemenzār-ı feşāḡat ve ḡonca-i ser-sebz-i bāḡ-ı leṭāfet merdüm-i zādegān-ı ma’ārifin insānū’l-‘ayn-ı dil-pesendi şerîf-i sûtûde-ḡaseb seyyid-i şaḡihü’n-neseb Vehbî Ḥüseyyin Efendi cānibine daḡı ba’zı ḡoş-āyende naḡîreler irsāl ve anlar da bunları neḡā’r ile istiḳbāl ederler idi. Bi’l-cümle eş’ārî ḡûb ve ḡüftārı merḡûb zihni çālāk bir şā’ir-i pākdir. Sene biñ yüz yigirmi sekiz ḡilālinde intikāl eylemişdir.

4. Birrî’nin Biyografisinin Günümüz Türkçesine Çevirisi

(1) Kıymetli ve şöretli ismi Mehmed’dir. Letafet **gül** bahçesinde açmış **anemon** çiçeği gibi zarif bir şahsiyete sahipti. **Arınmış** ruhlarla dolu gönül **bahçesindeki** toprakta metanet ve sebat **bitkileri** yeşerir; bu **toprak** vefanın **zufâ** otlarıyla **her dem baharı** yaşardı. Olgunluğunun **karanfil** tarlaları **altın varaklar**la işlenmiş sağlam sözlerle bezeliydi.

(2) Bu zat, irfan incilerinin kaynağı ve cesaret mücevherlerinin yatağı, cennet misali bir şehir olan Manisa’dandı. Bu şerefli beldede “Çalışan Allah’ın sevgili kuludur.” düsturundan ilham olarak insanlarla iç içe olma ihtiyacının **sedef otu** gibi ağır kokusundan çalışmasının **kezzap** keskinliğindeki arındırıcı gücüyle sıyrıldı. Tıpkı kendi **mizacı** gibi **katışıksız pastil** ve **külçeleri** damıtıp **safılaştırmak** için kendi işine gömüldü. Şifalı **bitki kökleri** kadar irfān birikimine sahip bu seçkin nitelikli zat **aktar** zümresinin önde gelenlerinden. “Zamanın çürüttüğünü aktar düzeltebilir mi?” sözü **dimağına** hoş bir **koku** gibi tesir etmiş; böylece uzleti tercih etmişti. Yöresindeki **düzenleyici** işler –ister iyi olsun ister kötü olsun- onu **hardal** tanesi kadar bile alakadar etmez; kendi **arı duru** dünyası için şifalı **ilaçları** özenle **derleyip** eşsiz **terkipler** hazırlardı. Yalnızca dostlarıyla dükkânında derin sohbetlere dalan, kendi hâlinde, münzevi ama yiğit ruhlu bir garip idi.

(3) **Lacivert taşı** rengindeki gök kubbenin altında sürülen birkaç **günlük safanın** aslında **mürrüsafi** acılığında olduğunu fark etmiş ve gaddar dünyanın **sıçanotu** zehri taşıyan insanlarından uzaklaşmaktan başka **anında iyileştirici ilaç** bulunmadığını gece gündüz idrak etmişti. Zamane insanları arasında gönül **derdine şifa** verecek bir **iksir** ve alçak dünyanın **engerek ısırtığına** karşı bir **panzehir** bulmak imkânsızdı. Binbir çeşit **amansız hastalıkta** yanında duracak bir dost ve gönlü razı edecek bir **tabip** arayışı da boşunaydı. Öyle bir sadık dost arardı ki dostluk için uzattığı avucu **rezene** gibi arındırıcı ve ferahlatıcı rıza ile dolu olsun. **Mühürlü toprak** gibi şifa veren **tıyneti** dostlukla **yoğrulmuş** olsun; korunması gereken sevgi hususunda **ince ayara** ve adaletin **hassas ölçülerine** özen gösterebilir. Bir vefa **madeni** ve her tür **yara** için **panzehir** olsun... Ne yazık ki böyle bir dostun dünyada asla bulunmadığı gerçeğini sayısız tecrübeden sonra öğrenmişti.

(4) Çağın insanı hayatın bahçelerini süsleyen zehirli **mahmur çiçeği** gibiydi. Hoş kokulu **menekşeye** benzeyen yaratılışları gerçekte **akrep otu** gibi zararlıydı. Görüşte **misk** ama aslında tatsız **tuzsuzlardı**. Yapmacık dostların sevgi **çayırı**larında boy gösteren sadakat **papatyaları** **hazmı zor** ve **dirençsiz beng** ile bir arada dururdu. **İkikardeşkanı** bitkisi gibi birbirine dolanmış iki taraftan biri zamanenin gereğince diğerini kötü emel ve art niyetle suçlardı. İkballerine göz

diktikleri zatların gönül köşklerindeki küçük **sürmeci** dükkânları insaniyetin **gözünü** aydınlatacak **bakır taşından** yoksun; armağan edilecek **Hıtâyî sümbl** yerine hataları kınamak için atılacak **taşlar**la doluydu.

(5) Görünüşte övülen ahlakları ve verdikleri unutulmuş vaatler **kimyon** vaatleri gibi neticesizdi. “Bedava olsun da **zift** olsun” diyecek kadar cimri olan bu kişiler menfaat söz konusu olduğunda tıpkı bir **mıknatıs** gibi her şeyi kendilerine çekerlerdi. Ne var ki, başkalarına yardım etmeye gelince **irinleşmiş** güçlükleri ortadan kaldırmak için suya **sabuna** dokunmazlardı. İstirap **ateşinin krizlerini tebeşir hapı** gibi kesecek bir **tedavi** müjdesi vermeye zahmet etmezlerdi. Dahası dünya ziyafethanesinde dolaşıp duran iyilik **buhurdanında udülkahr** yerine mahrumiyetin kahrı yanmaktaydı; dünyanın ilim irfan sahiplerine göz kırpması ise **göz iltihabından** başka bir şey değildi.

(6) Bir kişi Ahmed-i **Râvendî** gibi her sahada **koçboynuzu** bitkisi gibi değerli bir taş sahibi de olsa hünerler **şifahanesinde** bütün emeği ancak bir **çörek otu** tanesi kadar kıymet bulurdu. İrfan meclisini **kâfûrî mum** gibi aydınlatan bir şairin eşsiz yeteneğiyle ağzından **şeker** gibi damlayan tatlı mazmunları, tatsız sözlerin yanında, **katran** ve **acı kavun** kadar değer görmezdi. Bu, gün gibi ortadaydı. Kimsenin evetiyle hayıryla uğraşmadan, minnet altına girmeksizin bir köşeye çekilip inzivaya sığınmıştı. Kanaatin **güherçile** gibi arındırıcılığı sayesinde kimseyle görüşmezdi; yalnızca **anason** gibi rahatlık veren fukara zümresiyle içli dışlıydı. Dünyaya tamah edenlerin hararetini **kibrit suyu** gibi söndürecek tok gözlülükle, kendi **kahvesi** ve **afyon** keyfiyle, **aktar** dükkânında kimseden beklentisi olmayan yalnız biri olarak yaşardı. **Kozalak** biçimli kalbi **galiye hapı** gibi fazlalıklardan arınmıştı; öyle ki ne dimağında **Hindistan**’ın **kamışlarına** bir heves vardı ne de tatlı sözler söyleyen ağzı başkalarının **biber** gibi acı sözlerinden yanardı.

(7) Çevresindeki dükkân sahipleri her sözü isteksizce söyleyen dilenci ruhlu açgözlülerdi. Sohbetleri **sığır dilini** hatırlatacak tarzdaydı; ağızlarında **kebabiye** gibi geveleyip durdukları yaltaklanıcı sözleri **nişadır** **kalaydan** farksızdı. Birbirleriyle samimiyet kurmak yerine “Hayırlı sabahlar”dan ibaret yapmacık bir nezaket kurmuşlar; **tatlı** sözleri ancak **yağ** çekmek için dile dökerlerdi.

(8) O ise bambaşkaydı. **Süsen çiçeği** gibi zarif bir dille söz söyler; hayal âleminde **biberiye** taneleri gibi ince hayaller serpiştirirdi. Sözün inceliklerinden anlayanlara sırlarını açtığına sık sık **kuşdili** mesabesinde, kendine mahsus zarif tabirler kullanırdı. Hatta yabancılardan sözün **esrarına** vakıf olanlar bile onun **amberle** aynı **ağırlıktaki ferah nefesinden** süzülen **hoş kokuları** asla tam olarak duyamazlardı. Üslubu bir **şeker kamışı** gibi tatlıydı; belagatten anlayanların damağına lezzet verirdi. Tabiatı **nesrin gülü** gibi her daim açık ve yumuşaktı.

(9) Sohbet esnasında, **cedvar** bitkisi gibi mizacı hararetili kişilere **kunduz hayası** tesirinde bir sükunetle ile karşılık verir; suskunluğunu ve metanetini korurdu. Az sözle çok şey söylemek suretiyle meramını anlatacak kadar konuşurdu. **Safran** gibi yatıştırıcı mizacı dostların kalbine ferahlık verirdi. Öfkesi ise **zencefil** acılığındaydı; tahammül ile **rendelenebilecek** sertlikte olup bağışlamanın **şekeri** ile **harmanlanmış** latif bir **toz ilaç** gibiydi. Sözün özü, Anadolu **toprağı** ve İran **toprağında** böyle nazik bir **nergis** ve bilgelik gül bahçesinde böyle bir taze **gül** ne hayal meclisine yaklaşabilmiş ne de ihtimal bahçesinde boy göstermiştir.

(10) Aydın ve Saruhan’ın taşlık diyarlarından çıkan çoğu şahıs irfan sahipleri arasında kabiliyet bakımından **mürdeseng** gibi cansızdır. Deniz gibi engin gönüllü olanların bile tabiatlarının derinliklerinden itibar ve nezaket sahillerine ulaşan nadir söz incileri **denizköpüğü** taşı gibidir; işlenmeye muhtaçtır. Hâl böyle iken çarşı ehlinde böyle sözü akıcı, şairliği nefis, temiz yaratılışlı bir adamın tam istenilen seviyede tertemiz bir şiire sahip olması insaf gözüyle bakıldığında nadirattandır. Uzlete çekildiği hâlde tahsil alışverişinden geri kalmadan irfan **sandalyesine** çökelti **nişasta** gibi oturup bolca hüner kazanması takdire şayandır.

(11) Bahsi geçen şair Manisa’da bulunan Sultan Cami-i şerifinin şifahanesinde ikinci tabip olan Ahmed Efendi isimli yetenekli bir **hekimden** faydalı ilimler tahsil etmiş ve ilim sahasında hayli maharet kazanmıştı. Bu kıymetli eserde seçkin vasıflarıyla yer verilen şairlerin en seçkin ve en yüce olanlarından merhum Yusuf Nâbî Efendi ile şair arasında uzaktan güçlü bir dostluk kurulmuştu. Birbirlerine mektup gönderip muhabbet güvercinleri uçururlardı. Aynı şekilde, asrımızın ilim irfan sahasında yegânelerinden, fesahat bağının bülbülü, letafet bağının taze goncası, marifet sahibi seçkinlerin göz bebeği, seyyid soyundan gelen Vehbî Efendi’ye bazı hoş nazireler gönderir, onlar da nazireyle karşılık verirdi. Şiirleri baştanbaşa hoş, sözleri değerli, zihni kıvrak, saf bir şairdi. 1128 ortalarında ahirete göç etmiştir.

5. Aktar Birrî Biyografisinde Söz Konusu Edilen Şifalı Unsurlar ve Edebî İlişkileri

‘**abher** (*Narcissus tazetta* L.):

Abher, yaygın adıyla nergis kökü tedavi maksatlı kullanılan bir çiçektir. Kökü balla karıştırılıp yanıklara sürüldüğünde iyileştirir. Balla karıştırıldığında eklem ağrılarına iyi gelir. Çiçeğini koklamak baş ağrısını hafifletir (İlter, 2022, 272).

Klasik Türk şiirinde yaygın olarak gözle ve bakışla ilişkili ele alınan nergis (Açıl, 2015, 16) Birrî'nin biyografisinde de benzer şekilde işlenmiştir. Birrî'nin benzersiz şahsiyeti kimsenin görmediği nazik bir nergise benzetilmiştir.

'anber (*Ambergris*):

Kaşalot yahut ismerpeçet balinasının sindirim sisteminde oluşup kusmasıyla deniz yüzeyine dağılan, güzel kokulu mum kıvamında bir maddedir. Kozmetik kullanımın yanı sıra hastalara dinçlik vermesi ve kalbi kuvvetlendirmesi bakımından tıbbî kullanımı da mevcuttur. Beyitlerde sıklıkla hayal, koku ve duyu merkezi anlamındaki dimâğ ile birlikte kullanılır (Şentürk, 2016, 1/317-318). Birrî'nin şiirlerin dimağlardaki tesiri anbere benzetilmiştir.

bâdiyân (*Pimpinella anisum* L.):

Günümüzde anason olarak bilinen bâdiyân-ı Rûmî, Anadolu'da eklem ağrıları, baş ağrısı, karaciğer rahatsızlıkları, felç, nefes darlığı ve nezle gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Doğan, 2023, 150-152). Birrî'nin dostları "bâdiyân-ı neşât olan gürûh-ı fuکارâ" ifadesiyle bu bitkiyle ilişkilendirilmiştir. Bu benzetmenin temelinde anasonun çok yönlü faydaları ve ferahlatıcı etkileri bulunmaktadır. Ayrıca kelimenin yapısında yer alan *bâdî* 'sebeup olan, vesilen olan' kelimesiyle -ân ekinin birleşmesiyle *bâdiyân* kelimesi 'vesile olanlar' anlamı kazanmış gibi görünmektedir. Bu durumda Birrî'nin yakın dostlarını niteleyen *bâdiyân-ı neşât* ifadesi 'sevinç vesilesi olanlar' anlamına gelmektedir.

benefsec (*Viola* L.):

Menekşe, yağ tıdavi amaçlı kullanılan bir çiçeklerdendir (Sarıkaya - Koç, 1/356). Klasik Türk şiirinde sevgilinin zülfü ve kâküllerine benzetilen menekşe (Bayram, 2007, 215) metinde de bu geleneksel çağrışımı korumakla birlikte farklı bir anlam katmanıyla karşımıza çıkar: Menekşenin hoş kokusuna rağmen yanında *durunc akrebi* olarak bilinen zehirli bir otun bitmesi insanların ikiyüzlülüğünü sembolize etmek üzere kullanılmıştır. (Bk. *durunc 'akrebi*)

beng (Bk. *esrâr*)

büstân-efrûz (*Amaranthus tricolor* L.):

Kelime anlamı 'bostanı aydınlatan' olan bu bitki kadife çiçeğı, beg börki, gül-i Yûsuf, mîr-i âşıkân gibi adlarla anılır (Aydın - Murad, 2019, 138; 156) Türkçe metinlerde farklı bitkilerle karıştırılan bu bitki zehirlenme tedavisinde kullanılmaktadır (Doğan, 2023, 248). Sarı renkli bir çiçek olduğundan âşığın yüzünü hatırlatmaktadır, güzün açması sebebiyle şiirde konu edilir (Zülfe, 2011, 196; Aslan vd. 2018, 133). Bitki metinde kelime anlamı dolayısıyla anılmıştır, insanların hayat bostanlarını aydınlattığı söylenmiştir.

bürâde:

Kelime rendelenen veya törpülenen cisimden dökülen yonga, talaş anlamındadır. Tıp metinlerinde ilaç tariflerinde kırıntılar (küçük parçalar) önemli bir söz varlığı oluşturmaktadır. Hem madenî kırıntıları hem de bitkisel kırıntıları karşılayan bürâde de bunlardan biridir (Arslan, 2023, 10). Metinde bürâde zencefil için kullanılmış; Birrî'nin öfkesinin zencefil gibi hafif acılıkta olduğu ve tahammül ile bürâde edildiğı söylenmiştir.

cedvâr (*Curcuma zedoaria*):

Yaprakları pelit ağacı yaprağına benzeyen ve şifa için kaynatılıp içilen bir bitkidir (İlter, 2022, 103). Bin derde deva olarak anılır, özellikle zehirlenmelerde çok tesirlidir (Aydın - Murad, 2019, 218-220). Metinde Birrî'nin muhatap olmak zorunda kaldığı kişilerin hararetili yapıları cedvarın hararetili yapısına benzetilmiştir.

cündibîdeste (*Castoreum*):

Kunduz hayasıdır (İlter, 2022, 102). Aynı adı taşıyan bir bitki olsa da (*Ferula alaeochytris*) kunduzun hayalarının ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir (Öztürk - Örs, 2000, 125). Kесе içinde bulunan yağdan elde edilen ve bu nedenle kunduz yağı adıyla da anılan bu yağ miskle benzer özellikler taşıdığından misk yerine de kullanılırdı. Kulak uğultusu, sinir rahatsızlıkları, haşere sokmaları ve gıda zehirlenmeleri gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde başvurulurdu (Kavak, 2018, 218-219). Metinde Birrî'nin muhatap olmak istemediğı kişilere karşı takındığı suskunluk bu rahatsız edici durumları giderici cündibidestere benzetilmiştir.

çeşm-zen (*Paliurus spina-christi*):

2-4 m yüksekliğe ulaşan, kışın yaprak döken sarı çiçekli ve sert dikenli bir çalı bitkisidir. Çeşmezen, karaçalı veya İsa dikeni gibi farklı adlarla bilinen bitkinin meyveleri idrar sökücü olarak kullanılır (Baytop, 2007, 154). Göz ağrısı ve remed gibi rahatsızlıklara karşı etkili olduğu bilinen bu bitki gözdeki kirin temizlenmesine yardımcı olur. Safran, gül suyu gibi

maddelerle karıştırılarak kullanıldığında ise çeşitli göz hastalıklarının tedavisinde etkili sonuçlar verir (Bayat - Okumuş, 2004, 318).

Metinde çeşm-zen divan şiirinde adı en sık geçen göz hastalığı olan (Aynacı, 2012, 33) remed ile birlikte anılmıştır *Mürşid*'de bu hastalığın nedenleri ve tedavi yöntemleri detaylıca ele alınmış olup (Bayat-Okumuş, 2004: 179-193), bu yöntemlerden biri de gözün siyah veya yeşil bir bağla bağlanmasıdır (akt. Aynacı, 2012: 33). Divan şairlerinin çeşitli benzetmelerle işlediği bu tedavi yöntemi (Sona, 2018: 695-697), metinde de karşımıza çıkar. Nitekim feleğin insana bakışı çeşm-zene benzetilmiş; ancak bu iltifatın irfan sahiplerinin gözlerini remed hastalığında olduğu gibi bağlayacağı ifade edilmiştir.

durunc 'akrebi (*Doronicum grandiflorum* Lam.):

Menekşe dibinde biten, kökü akrebe benzer bir ot, akrep otudur (Kaya, 2020, 333).⁵ *Derûnec, derunec akrebî, çıyan otu* gibi adlarla da anılan bitkinin aromatik kökleri zehirlenmelerde, zehirli hayvan ısırıklarında, baş ağrısı, hemoroid, göz ve kadın hastalıklarının tedavisinde kullanılır (Doğan, 2023, 294). İbn Şerîf, *Yâdigâr*'da bitkinin kökünün bütün hâlde bir evin kapısının iç yüzüne asıldığında ev halkının vebadan korunacağını aktarır; hatta kendisinin bu yöntemi bizzat deneyip olumlu sonuç aldığını belirtir. Ayrıca yaprağının menekşe yaprağına benzediğini ve yetiştiricilerin belli dönemlerde menekşeye sardıklarını aktarır (Sâkin vd. 2017, 309). Ancak bu şifalı bitki aynı zamanda ölümcül bir tesire sahiptir; bir dirhemden fazla tüketilmemesi önerilir (Aydın – Murad, 2019, 364).

Metinde bu bitki, Birrî'nin çağındaki insanların ikiyüzlülüğünü anlatan bir sembol olarak karşımıza çıkar. Tıpkı menekşenin gölgesinde yetişen akrep otu gibi, bazı insanlar da dışarıdan hoş ve samimi görünebilir; ancak içlerinde akrep gibi zehirli bir öz barındırırlar. Ayrıca bitki kökünün hoş kokulu olup fazla alındığında ölümcül olması bu ikiyüzlülüğü daha da pekiştirir. Böylece bu bitkiler aracılığıyla dışarıdan hoş görünen insanların içlerinde tehlike barındırdığı ima edilmiştir (Ayrıca bk. *benefec, müşk*).

dehnec (Malachite, malakit, $\text{Cu}_2\text{CO}_3(\text{OH})_2$):

Dehnec, bakır madenlerinden türeyen ve bakır, kükürt, cıva buharlarının soğuyarak yoğunlaşmasıyla oluşan bir taştır. Yeşilden siyaha kadar farklı renklerde bulunur. En kaliteli türü zümrüt tonlarına yakın olup sağlık alanında kullanılmıştır. Göğüs hastalıkları, göz rahatsızlıkları ve cilt sorunlarına iyi geldiği belirtilir (Ak, 2007, III/1199). Metinde Birrî'nin çevresinde yer alan insani meziyetlerden yoksun kişilerden bahsedilirken *dehnec-i merdümüyyet* şeklinde geçmektedir. *Merdümüyyet* 'insani değerler' anlamındayken 'göz bebeği' anlamındaki *merdüm* kelimesini de akla getirmektedir. Dehnecin göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir taş olması, bahsi geçen insanların dükkânlarında bu taşın eksikliğine yapılan vurgu ile birleştiğinde ifadeyi daha da çarpıcı kılmaktadır. İnsani değerlerin eksikliği gözün sağlığını yitirmesi gibi olumsuz bir durumla ifade edilmiştir.

dem-i ahaveyn (*Calamus draco*):

Türkçede *iki kardeşkanı* Arapçada *demü'l-ahaveyn* Farsçada *hûn-ı Siyâvuş* denilen bir bitkidir. Kıyafet boyamada kullanılan kırmızı renkli bir ağaç olduğu söylenir. Efrasiyab'ın Sivayuş'u katlettiği yerde onun kanının aktığı yerde biten bir ağaç olduğu için bu ismi aldığı söylenir. Bazılarına göre bakam ağacıdır (Yılmaz, 2019, 2/1685). Merhem yapımında kullanılan bir usaredir (Sakin vd., 2017, 683). Yumuşakça dövülüp sürüldüğünde kılıç yarasına iyi gelir (İlter, 2022, 135).

Metinde geçen *dem-i ahaveyn* ifadesi kelimenin sözlük anlamına uygun düşecek şekilde kardeş kanı dökmeyi çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Birbirlerine yapmacık bir sevgi ve göstermelik bir sadakatle bağlı kişilerin arasındaki ilişkinin fesat fikirler nedeniyle kolayca bozulabileceği anlatılmaktadır. *Dem-i ahaveyn* benzetmesi bu tarz ilişkilerin ihanet veya trajedi ile sonuçlanacağını ima etmektedir. Birrî'nin bu gerçekleri görüp böyle sahte ilişkiler kurmaktansa kendi iç dünyasına çekilmeyi tercih ettiği söylenmiştir.

devâ-i bür'ü's-sâ'a:

Anlık, hemen iyileştirici tedavi yöntemlerinin genel adıdır. *Bür'ü's-sâ'a*, aynı zamanda Ebu Bekir Râzî (ö. 925) tarafından yazılmış hemen tesir eden tedavileri ele alan tıp kitabının adıdır. Bir bakıma "acil el kitabı" olan bu eser IV. Mehmet döneminde İbrahim Ağa'nın isteğiyle Edirneli tabip Mehmet (ö. 1677'den sonra) tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Acıduman - Şems, 2009). Eserin orijinali *Bir Saatte Şifa* adıyla günümüz Türkçesine çevrilmiştir (Akpur, 2013).

Metinde acımasız dünyanın tehlikeli insanlarından korunmak için uzlet ve firardan başka anlık bir tedavi yöntemi olmadığı söylenmiştir. Birrî'nin de bunun farkına varıp insanlardan uzak durduğu ifade edilmiştir.

⁵ Görsel için bk. (Kops, 1849, X/57); görselin dijital versiyonu: [Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Durunc_Akrebi.jpg).

efyûn (*Papaver somniferum*):

Afyon, haşhaş bitkisinden özel işlemlerle elde edilen, tarihi MÖ 5000'lere uzanan uyarıcı bir maddedir. İslam tarihinde ilaç yapımında ve tedavide anestezi amacıyla kullanılmıştır (Baktır, 1988, 1/442). Osmanlı'da ise afyon tiryakiliği yaygındı ve bu tiryakiler arasında ilmiye mensupları ve şairler de yer alıyordu. Dünyadan kopan bu tiryakiler afyonu kahve ile birlikte kullanırdı (Erkal, 2007, 27-29). Birrî'nin dünya ehlinin yapmacık samimiyetinden uzaklaşarak aktar dükkânında kahve ve afyon eşliğinde kendi hâlinde vakit geçirdiği söylenmiştir.

esrâr (*Cannabis sativa*):

Esrar, kenevir bitkisinden elde edilen bir uyuşturucu maddedir. Türkiye'de esrar, İran'da beng, Arap ülkelerinde haşış gibi çeşitli isimlerle anılır. Mezopotamya ve Sümer'den beri tohumları ilaç olarak kullanılan bu bitki 1864 tarihli Aktarlar ve Kökçüler Nizamnamesi'ne kadar Osmanlı'da aktarlarda satılmaktaydı (Baytop, 1995, 11/431-432). İstanbul'da kötü kokusunu bastırmak için bazı baharat ilaveleriyle kullanılmaktaydı (Erdöl, 2022, 62). Osmanlı'da tıpkı afyon gibi tiryakileri bulunan esrar divan şiirine çeşitli biçimlerde girmiş ve 'sırlar' anlamıyla sık sık tevriyeli kullanılmıştır (Erkal, 2007, 53). Aktar Birrî'nin biyografisinde de bu tevriyeye başvurulmuştur. Onun sık sık kendine mahsus manalar ortaya koyduğu ancak sırlara vâkıf olanların (*vâkıf-ı esrâr*) bile bu şiirlere nüfuz edemediği söylenmiştir.

evrâķu'z-zeheb (*Aurum foliatum*):

Altın varak, Osmanlı tıbbında hem şifa verici hem de keyif artırıcı bir madde olarak kullanılmıştır. İnce ve kuru yapısıyla kolayca sindirilen bu varak, özellikle afyon ve berş gibi maddelerle birlikte tüketildiğinde hem keyif maddesinin tadını hafifletmiş hem de etkisini hızlandırmıştır. Ayrıca kalp ferahlığı, ruhsal hastalıklar, göz ve solunum rahatsızlıkları gibi pek çok alanda faydalı olduğuna inanılmış, çocukların korkularına ve bedeninin güçlenmesine dahi destek olması beklenmiştir (Aydın - Murad, 2019, 117/400). Birrî'nin bir karanfil bahçesine benzetilen olduğunun sağlam sözlerle dile getirildiği ve bu sözlerin altın varak gibi mühezzeb (fazlalıklardan, kötülüklerden arındırılmış, saf ve temiz) ve hemvâr (sağlam) olduğu belirtilmiştir.

fülfül (*Piper nigrum*):

Piper nigrum bitkisinin meyvelerinin kurutulmasıyla elde edilen karabiber şifalı bir baharat olmasının yanı sıra divan şairinin dünyasında acılığından, Hindistan'dan gelişine kadar çeşitli şekillerde yer alır (Kufacı, 2019). Birrî'nin başkalarının karabiber gibi acı sözlerinden etkilenmediği gibi Hindistan'nın şeker kamışına da ilgi göstermediği söylenmiştir. Karabiberle başkalarından gelecek kötülükler, şeker kamışı ile de iyilikler kastedilmiştir. Böylece Birrî'nin insalardan tamamen el çektiği ve onlardan hiçbir beklentisinin olmadığı ifade edilmiştir.

güherçile (*Potasyum Nitrat*, KNO_3):

Güherçile tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan ayrıca kara barutun hammaddesi olan kristalize beyaz tozudur (Tez, 1993, 8). Arındırıcı tesiriyle bilinir; iyileşmek bilmeyen çıbanları ve yaraları geçirir, sirkeyle karıştırıp tüketildiğinde akciğerdeki yaralara iyi gelir, tozu diş eti kanamalarını durdurur, ipekten elenerek göze sürme olarak çekildiğinde ise gözlere kuvvet verir (İlter, 2022, 50). Güherçilenin bu arındırıcı özellikleri Birrî'nin insanlardan el çekip kanaat ehli oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Tıpkı güherçilenin çıbanları, yaraları giderdiği gibi kanaat sahibi olmak da kişiyi menfaat ilişkilerinden uzak tutar ve ruhu arındırır. Ayrıca kelimenin *güher-i çille* şeklinde okunmasının mümkün oluşu da bu bağlamı desteklemez. Çile, nefsi terbiye etmek için hazları terk etmek ve insanlardan uzak durup inzivaya çekilmektir; bu ise bir insanın olgunlaşması için mücevher (*güher*) kıymetindedir.

göl (*Rosa L.*):

Klasik Türk şiirinin tartışmasız en çok rağbet gören çiçeği olan gül (Bayram, 2007, 217) günümüzde çiçek hâliyle olduğu kadar yağı, suyu, kremiyle başta kozmetik ve sağlık alanında olmak üzere hayatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim divan şiirinde de gül-âb, gülbeşeker gibi ürünleriyle anılan gülün, yüksek ateş, çarpıntı ve baş ağrısı gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığı kaynaklarda belirtilmektedir (Kaya, 2015, 276-282). Bununla birlikte metinde gülün tıbbî bir özelliği anılmamış, övülen kişiyi güle benzetme geleneğine uygun bir şekilde Birrî üç farklı kelimeyle (gül, verd, nesrîn) güle benzetilmiştir.

günlük (*Liquidambar orientalis*):

Günlük ya da sığla ağacı, yaprakları, kabukları ve reçinesi hekimlik ve kozmetikte kullanılan bir ağaçtır. Bu ağacın tütüsü olarak kullanılan reçinesine de günlük denir (Sarı - Tuğ, 2009, 113). Metinde günlük kelimesi tevriyeli kullanılmış, dünya sefasının birkaç günlük olduğu söylenmiştir. Günlüğün uçucu bir tütüsü olduğu düşünüldüğünde bu geçicilik vurgusu daha da belirginleşir.

ḥabbetü's-sevdâ (*Nigella sativa*):

Küçük, siyah tohumları baharat olarak, yağı tedavi amaçlı kullanılan çörek otu bitkisidir. Yağı zehirli hayvan ısırıklarını iyileştirir; ancak 3 gramdan fazlası ölümcüldür. Yedi tane tohumu anne sütüne ıslatılıp sarılık hastasının burnuna damlatılırsa çok fayda eder (İlter, 2022, 188). Nazara karşı korunma, büyü yapma gibi mistik amaçlarla kullanımının yanı sıra buhurdanlarda tütsü olarak da yakılan çörek otu divan şiirinde sevgilinin beni için başvurulmuş bir teşbih unsuru olarak karşımıza çıkar (Şentürk, 2017, 2/575-576).

Arapçada 'küçük tahıl tanesi' anlamına gelen *habbe*, tarih boyunca eczacılıkta ilaç dozajını belirlemek için kullanılan hassas bir ölçü birimidir (Özen, 1996, 14/345). Metinde de bu bağlamda kullanılan *ḥabbetü's-sevdâ* Birrî'nin ilim ve irfanının çevresindekilerce zerre kadar değer görmediğini, yalnızca çörek otu tanesi kadar itibarı olduğunu vurgulamak amacıyla tercih edilmiştir. Ayrıca, çörek otunun tütsü olarak kullanımı bir önceki cümlede geçen buhurdanlık teşbihiyle anlam bağlantısı kurmaktadır.

ḥanzal (*Citrullus colocynthis*):

Türkçede daha çok Ebucehil karpuzu olarak bilinen bu bitkinin meyveleri müshil olarak kullanılır (Baytop, 2007, 18). Klasik Türk şiirinde ise aşırı acı tadından ötürü olumsuz kavramlarla birlikte ve şekerle tezat oluşturacak şekilde yer alır (Bayram, 2007, 223). Metinde şeker ve hanzal zıtlığı vurgulanmıştır. Birrî'nin eşsiz şairlik yeteneğinden doğan şeker gibi sözlerinin, şiir zevkine sahip olmayanların gözünde katran ve hanzaldan farksız olduğu ifade edilmiştir. (Ayrıca bk. *kaṭran*).

ḥardal (*Sinapis alba*):

Hekimlikte ve mutfakta kullanılan hardal adıyla bilinen baharat, beyaz hardal (*Sinapis alba*) bitkisinin tohumlarıdır (Dalby, 2004, 216). Aynı zamanda geçmişte kullanılan bir ölçü birimidir. Metrik sistemden önce değerli madenleri tartılması veya ilaçların dozajının ayarlanması gibi hassas ölçüm gerektiren alanlarda arpa, buğday, nohut, keçiyoynuzu gibi tarım ürünlerinin küçük tohum ve çekirdekleri kullanılmaktaydı. Hardal da bu amaçla kullanılan bitkilerden biridir. Bir ölçü birimi olarak hardal dirhem 1/4200'üne karşılık gelir ve 0,000707 gramdır (Özen, 1996, 14/345). Kur'an-ı Kerim'de 2 ayette (Lokman 31/16 ve Enbiya 21/47) hardal küçüklüğü ifade etmek için geçer. Metinde de hardal küçüklüğü ifade etmek için kullanılmış; Birrî'nin hardal kadar bile olsa hiçbir işe karışmadığı söylenmiştir. Baharat ve ölçü birimi olarak hardal hem somut hem mecazi anlamlarıyla aktarlık mesleği bağlamına uygun düşmüştür.

herdembahār (*Sempervivum tectorum* / *Aeonium* / *Sedum*):

Arapçada *hayyü'l-âlem* 'daima canlı' ifadesiyle karşılanan *herdembahar* bitkisi (Aydın – Murad, 2019, 309) geleneksel tıp metinlerinde genellikle *Sempervivum tectorum* (dam kuruğu) ve yakın türleri (*Aeonium*, *Sedum*) için kullanılan bir terimdir. Bu sukulent bitkiler, taş duvarlarda yetişen, etli yapraklı ve sarı çiçekli olup, halk hekimliğinde yanık, çiban, gut ve göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Cins adı Latince 'ölümsüz' anlamına gelen bitki dayanıklılığı ve ölmez çiçek sembolizmiyle öne çıkar. (Doğan, 2023, 378-380). Kelime yaban mersini, mürdâsiferem, çoban üzümü, durdabak çiçeği gibi bitkilerle de karşılanmıştır (Çakıcı, 2023, 225). Kaynaklarda geçen karışıklık, benzer görünümlü farklı bitki türlerinin aynı isimle anılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak temelde "herdem bahar", ölümsüzlük sembolü olarak da görülen, her mevsim canlı kalan bu dayanıklı bitkileri ifade eder.

Eserde vefanın benzetildiği zûfâ bitkisinin sürekli yeşil olduğunu ifade etmek için *her-dem bahār* kelimesi tercih edilmiştir. Her iki bitki de dayanıklı oluşları ve kayalık yerlerde yetişmeleri yönüyle benzerdir. (Ayrıca bk. *zûfâ*)

iklîlü'l-melik (*Melilotus officinalis* L.):

Türkçede koçboynuzu veya eğrice yonca olarak bilinen bu şifalı bitki astım, nefes darlığı ve öksürük gibi solunum yolu rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılır (İlter, 2022, 58). Arapçada 'kral tacı' anlamına gelen *iklîlü'l-melik* adı bitkinin hem görünümünü hem de değerini simgeleler. Türkçe isimlendirme neden boynuzla ilişkilendirildiği açık değildir; zira bitkinin boynuzla benzer bir parçası yoktur. Bununla birlikte üyesi olduğu ailede boynuzu andıran bitkiler mevcuttur. Ayrıca Büyük İskender'in bazı tasvirlerinde tacında çift boynuzla betimlenmesi; kudretli bir melik olarak anılan Zülkarneyn'in adının da 'çift boynuzlu' anlamına gelmesi taç ve boynuz arasındaki sembolik bağı canlı tutmuş olabilir (Doğan, 2023, 416). Bitkinin adı Birrî'nin çevresindekilerin yetenekli kişilere karşı duyarsızlığını vurgulamak üzere anlam çağrışımlarıyla birlikte kullanılmıştır: Ravendî gibi her alanda kral tacı gibi değerli olanların bile anlayışsız insanların gözünde bir çörek otu tanesi kadar kıymet görmediği ifade edilmiştir. (Ayrıca bk. *rāvendî*, *ḥabbetü's-sevdâ*).

ḳahve (*Coffea arabica*):

Kahve, geleneksel tıpta sindirime yardımcı olması, vücudu ısıtması, yorgunluğu gidermesi ve zihni açması gibi özellikleriyle bilinir. Kahvenin soğuk mizaçlı kişilerde dengeleyici etkisi olduğu, safrayı keserek mideyi rahatlatmış ve sabahları aç karnına içildiğinde enerji vererek yemek yerine geçebileceği belirtilir. Öksürükten sindirime birçok derde deva kabul edilmiş; safran, misk gibi katkılarla dengeleyici etkisi artırılmıştır. Ancak aşırı tüketimi baş ağrısı, uykusuzluk ve melankoli gibi rahatsızlıklara yol açabileceğinden ölçülü içilmesi öğütlenmiştir (Aydın - Murad, 2019, 757-758). Türk kültürünün yazılı ve sözlü edebî birikiminde önemli bir yer yutan kahve (Açıkgöz, 1999), metinde geleneğin bir parçası olarak yer almış; Birrî'nin insanlardan uzak durarak dükkânında kahve ve afyon keyfiyle vaktini geçirdiği söylenmiştir (Ayrıca bk. *efyûn*).

kâfûr (*Camphora officinarum*):

Kâfur ağacı anavatanı Güney Çin ve Japonya olmakla birlikte uygun iklimlerde yetişebilen, dayanıklı, her mevsim yeşil kalan uzun ömürlü bir ağaçtır. Ağacın zambından elde edilen beyaz renkteki saf kâfûr hoş kokuludur. Sindirim ve solunum sistemini canlandırıcı, iştah açıcı, baş ağrısını giderici özellikleriyle tıpta kullanılır. Bunun yanı sıra cenaze işlemlerinde ve mum yapımında kullanılmıştır. Bu mumlara şem'-i kâfûrî denir. Klasik şiirde sevgilinin bedeni özellikle gerdanı kâfura benzetilir. Bulunduğu meclisi aydınlatmasıyla sevgili kâfur mumuna benzetilir (Aslan vd., 2018, 151; Baydar, 2021, 158; Kufacı, 2020, 204; Öztürk - Örs, 2000, 397). Metinde bu geleneğe uygun olarak Birrî'nin kâfur mumu gibi ilim irfan meclislerini aydınlatmış ifade edilmiştir.

karanfûl (*Dianthus caryophyllus*):

Karanfil iki anlama gelen bir kelimedir. İlki Doğu Hint adalarına özgü bir ağacın tomurcuklarından elde edilen taneli bir baharat (*syzygium aromaticum*); ikincisi ise kokusu bu baharatı anımsattığı için aynı kelimeyle adlandırılan bir çiçek (*dianthus caryophyllus*). Karanfil baharatı Avrupa'da MS 6. yüzyıldan beri bilinmekteyken karanfil çiçeği 13. yüzyılda Araplar tarafından yayılmış ve birçok dilde koku ve şekil benzerliğinden ötürü karanfil baharatının adıyla anılmıştır (Nişanyan, 2020). Türkçede de görülen bu ikilik doğal olarak klasik Türk edebiyatına da yansımıştır. Ben için teşbih unsuru olarak kullanıldığında karanfil baharatı; yüz, yanak, sevgili, âşık, abdal gibi diğer teşbihlerde karanfil çiçeği söz konusu edilmiştir (Bayram, 2001, 752-760). Metinde geçtiği cümlede çiçeklerden söz edildiği ve -zâr ekiyle kullanıldığı için karanfil çiçeği kastedildiği anlaşılmaktadır. Karanfil Birrî'nin olgunluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Klasik Türk şiirinde karanfilin olgunlukla doğrudan bir bağı bulunmaz. Eserde karanfûl kelimesi *kemâl* ve *makâl* kelimeleriyle seci oluşurduğu için tercih edilmiş olmalıdır. Karanfilin âşığı ve abdalı temsil etmesi bu olgunluk ilişkilendirmesini desteklemektedir.

kalay

Soğuk ve nemli tabiatıyla bilinen kalay, Osmanlı dönemi tıbbında serinletici, nemlendirici ve iltihap giderici olarak kabul edilmiş, özellikle deri hastalıkları ve yaralarda kullanılmıştır. Kalaydan yapılmış havan ve tokmakla dövülen meyve özlerine zeytin yağı, gül yağı gibi çeşitli yağlar karıştırılarak hazırlanan merhemler basur, çiban veya kanser benzeri yaraların tedavisinde kullanılırdı. Ayrıca kalayın toz hâline getirilip bitki özleriyle karıştırıldığı da bilinmektedir (Murad vd., 2024, 620-621). Metinde kalay "nişadırsız kalay" ifadesinin bir parçası olarak geçmiştir. (Bk. *nişâdır*).

kaşabü's-sükker (*Saccharum officinarum*):

Şeker kamışı; boğaz ağrılarına iyi geldiği, göğsü yumuşattığı bilinir (İlter, 2022, 229). Birrî'nin sözlerinin tatlılığını ifade etmek için kullanılmıştır.

kaşabü'z-zerîre (*Acorus calamus* L.):

Hint kamışı ya da altın kamış da denilen hoş kokulu bir bitkidir. Mideyi, kalbi ve ciğeri kuvvetlendirir (Öztürk - Örs, 2000, 559). Metinde birçok baharatın anavatanı olan Hindistan'la ilişkili bir diğer ürün olan biber ile birlikte anılmaktadır. Birrî'nin ne hoş kokulu Hint kamışına rağbet ettiği ne de başkalarının biber gibi acı sözlerinden etkilendiği söylenerek onun dünyadan elini eteğini çekmiş biri olduğu vurgulanmıştır.

katrân (*Juniperus oxycedrus*):

Katran, farklı kaynaklardan elde edilen, koyu siyah renkli yapışkan bir maddedir. Özellikle ar'ar (ardıç) veya katran ardıcı gibi belirli ağaçlardan elde edilen türü tercih edilir. Katran; yaralara merhem olarak sürülür, diş ağrısını hafifletir, bit ve sirkeleri öldürür. Ayrıca sürmelere katıldığında görüşü keskinleştirdiğine ve hayvanlara sürüldüğünde onları güçlendirdiğine inanılır (Aydın - Murad, 2019, 732; İlter, 2022, 184).

Metinde katran, şekerle tezat oluşturacak şekilde, şiirden anlamayanların gözünde şiirin yerini ifade etmek için kullanılmıştır. Katran, koyu siyah rengi, yapışkan dokusu ve kötü kokusuyla pis kabul edilen bir madde iken; şeker,

tatlı, temiz, cazip, güzel bir maddedir. Üstelik şekerin kaynatıldığında katrana benzemesi aralarındaki zıtlığı pekiştirir. Metinde, şiirden anlamayanların, ağızdan şeker gibi tatlı mazmunlar dökülen bir şairin sözlerini bile katran ve acı kavun gibi buldukları söylenmiştir. Katran şekerin görünümüyle, acı kavun tadıyla zıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca katran ile sükkarîn-katarât arasında cinas vardır. (Ayrıca bk. *hanzal*)

kebâbe (*Cubeba officinalis*):

Karabibere benzeyen faydalı bir baharattır. İyisi Çin adalarından gelen bu baharatın bir diğer adı kuyruklu biberdir (Öztürk - Örs, 2000, 407). Ağızda tutma ya da çiğneme yoluyla kullanılır. Birrî'nin dükkânına gelenlerin yaltaklanıcı sözleri *kebâbe-i lâbe* ifadesiyle kebâbeyle ilişkilendirilmiş; yaltaklanıcı sözlerin sürekli tekrarlanması kebabenin ağızda tutulmasına benzetilmiştir. Bunda yalakalık anlamındaki *lâbe* kelimesinin *kebâbe* ile cinas oluşturmalarının da etkisi vardır.

kemmûn (*Cuminum cyminum*):

Yunanca *kyminon* kelimesi *kemmûn* şeklinde Arapçaya oradan da kimyon olarak Türkçeye geçmiş ve kimyoni ifadesi mecazen 'samimiyetsiz' anlamında kullanılmıştır (Çağbayır, 2017, 3321). Klâsik Türk şiirinde *vâ'd-i kemmûn* yani kimyon vaadi ifadesi 'boş vaat' anlamındadır. Onay'ın izahına göre kimyon bitkisi yeni ekildiğinde ona her gün "Yarın inşallah sana su veririm." denilerek vaatler verilir, kimyon da bu vaatlere kapılarak yeşerir, boy atarmış (1992, 427). Bu geleneğin tesiriyle kimyon vaadi gerçekleşmeyecek boş vaatler için kullanılır olmuş. Susuz ve kurak topraklarda yetişebilen hatta sulamaksızın tarımı yapılabilen bu bitkinin yetiştiği yerlerden biri de Karaman olduğundan Karaman kemmunu ifadesi tıpkı "Karaman bahşişi" ve "Karaman'ın koyunu" ifadelerinde olduğu gibi verilen sözlerin tutulması durumunu ifade eder (Akkuş, 2024, 1024).

kıst:

Kelime, hem 'adalet' hem de 'bir ölçü birimi' anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de 15 ayette geçmekte olan kıst kelimesi ilgili ayetlerin tamamında adalet anlamındadır. Bazı ayetlerde *mîzân* kelimesiyle birlikte "tartıyı adaletle yapmak" anlamında geçmektedir (Çağrı, 2002, 25/502). Bir ölçü birimi olan kıst, tıp ve eczacılıkta ilaçların dozajını belirlemek için kullanılan ölçeklerdendir. Zamana, coğrafyaya ve kullanım alanına göre değişiklik gösterir. Bunlardan biri de aktarlar tarafından kullanılan 635,616 grama karşılık gelen ıtır kıstıdır (Kallek, 2002, 25/503). Metinde adaletle tamlamalı şekilde geçen kıst iki anlamı da çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Bu çağrışımlardan anlaşılacağı üzere şair aktarlıkta kullanılan şifalı bitkilerde hassas ölçülere, gereken doza dikkat ettiği gibi insan ilişkilerinde adalet ölçülerine dikkat eden birisidir.

kurş-ı gâliye:

'Her tür yuvarlak nesne' anlamına gelen kurs aynı zamanda odanın güzel kokması için yakılan öd ağacı benzerlerinden üretilen para şeklindeki pastillere verilen addır (Sâmî, 1318, 1063). Birrî'nin kalbi galiye kursuna benzetilmiş ve emellerden uzak olduğu söylenmiştir.

kuş dili: (Bk. *lisânü'l-'uşfûr*)

lâciverd (*Lapis lazuli*):

Lacivert renge adını veren bu değerli taş sürme olarak çekildiğinde kirpikleri bitirir; çeyrek dirhem suyu içildiğinde kuruntu, vesvese, astım gibi rahatsızlıklara iyi gelir (İlter, 2022, 248). Divan şiirinde gökyüzü için teşbih unsuru olarak kullanılan bu taşın metinde aynı amaçla söz edilmiştir.

lisân-ı şevr (*Borago officinalis*):

Sığırdili denilen bu ottan yapılan şerbet çok faydalıdır. Kalbe kuvvet verir ve ağız hastalıklarına iyi gelir (İlter, 2022, 251). Şifalı bir bitki olmasına karşın metinde olumsuz bağlamda kullanılmıştır. Birrî'nin aktar dükkânında gelerek boş konuşan, yağcılık yapan insanları eleştirmek için bu bitkiye başvurulmuştur.

lisânü'l-'uşfûr (*Fraxinus excelsior*):

Türkçede kuş dili de denilen dişbudak ağacının bir türüdür (Kaya, 2020, 236; Öztürk - Örs, 2000, 204). Yaprakları suda kaynatılarak içilen bu ağaç, metinde Birrî'nin sözlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tercihle onun ince, nükteli sözlerinin herkes tarafından anlaşılmadığı yani kuş dili mesabesinde olduğu ifade edilmiştir. Nitekim devamında *lisânü'l-'uşfûr*un Türkçe karşılığı kuş dili de yer alır.

Mağnisa (*manganez dioksit, MnO₂*)

Birri'nin memleketi olan Magnisa (günümüz Manisa), adını mıknatıs taşına vermiştir. Üç farklı Magnesia şehri bulunmasına rağmen, Türkiye'deki Manisa'dan çıkarılan mıknatıs taşı bu adı almıştır. Görünümü mıknatıs taşına benzeyen *manganez dioksit* (MnO₂) de "Magnesia taşı" olarak adlandırılmıştır (Bingöl, 2020, 20). Farklı renk tonlarına sahip olan bu taş, "filiz taşı" olarak da bilinir ve camcılar tarafından camı beyazlatmak için kullanılırdı. Ayrıca, tedavi amaçlı da kullanılan bu taşın yarım dirhemi öğütülüp içildiğinde böbrek ve mesane taşlarını kırdığına inanılır (Aydın – Murad, 2019, 919). (Ayrıca bk. mıknâṭīs)

mā' u'l-kibrīt (*Sulfur, kükürt*):

Kibrit kelimesi Arapçada 'kükürt' anlamına gelir. *Mā' u'l-kibrīt* yani kükürt suyu temizleyici ve yakıcı bir madde olarak bilinir. Bedeni arındırdığı, çibanlara, beneklere, ağrılara ve hatta yılan sokmalarına karşı kullanıldığı bilinir (İlter, 2022, 360). *Nizâmü'l-Edviye*'de *mâ' -i ziftî ve kibrīt* maddesinde kükürt gibi madenlere uğrayan suların sıcak çıktığı ve bunlara ılıca dendiği söylendikten sonra bu suların bedeni arındırdığı bilgisi verilmiştir Birri'nin biyografisinde bu terim onun dünya ehlinin yapmacık sıcaklığından uzak durduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu maddenin arındırıcı ve yakıcı özelliği burada mecazen dünyanın samimiyetsiz ilişkilerinden uzak durma fikriyle ilişkilendirilmiştir.

meşālih

Günümüzde Hint alt kıtası mutfaklarında kullanılan ve çeşitli baharat karışımlarını ifade eden "masala" kelimesi Arapça maşlahat kelimesinin çoğulu olan meşālih kelimesinden gelmiştir. 'İyilik, gayeye yönelik şeyler; faydalı işler veya maddeler' anlamındaki bu kelime Hintçe ve Urdücüde 'malzemeler, bileşenler, gereçler (yemek pişirme, inşaat vb. için); baharatlar, çeşni, soslar, terbiye malzemeleri; ilaç veya ilaçlar' gibi çeşitli anlamlar kazanmıştır (Platts, 1884, 1041). Türkçede mesalih kelimesinin böyle bir kullanımını tespit edemedik. Her ne kadar maslahat kelimesinin çoğulu olsa da aktarlık bağlamı göz önünde tutularak muslih kelimesinin çoğulu olarak kabul edilebilir. Geleneksel tıpta "muslih", bir ilacın zararlı etkilerini önlemek veya hafifletmek için kullanılan dengeleyici unsurdur. *Nizâmü'l-Edviye* gibi eserlerde bu terimle, hem doz aşımı durumlarında hem de ilacın yapısal zararlarını azaltmak için önerilen maddeler anlatılır. Örneğin eşek marulunun doz aşımı baş ağrısı yaparsa, muslihi olarak kabak ya da menekşe yağı kullanılır (Aydın - Murad, 2019, 37).

Bu bağlamda, "meşālih-i beldeden nîk ü bed, hardal kadar hiçbir emre karışmazdı" ifadesi de dikkat çekicidir. Buradaki meşālih klasik anlamıyla memleketin kamu yararına olan işlerini ifade eder. Ancak şairin zühd halini ve dünyadan el etek çekmişliğini öne çıkaran bu ifade muslih yorumuyla da bir tür "düzenleyici müdahalelere dahi karışmayan" bir duruşu simgeler. Birri'nin ister iyi ister kötü olsun, toplumun dünyevî işlerine en küçük ölçüde bile müdahale etmediği; tamamen kendi iç dünyasında yaşadığı övücü bir nitelik olarak sunulmuştur.

mıknāṭīs (*Manganez dioksit, MnO₂*):

Tıbbî amaçlarla kullanılan mıknatıs *manganez dioksit* (MnO₂) mineralidir. Bu maddenin kanı, balgamı, safrayı ve sevdâyı arındırdığı rahmi temizlediği, kilo aldıracağı gibi çeşitli faydaları olduğuna inanılmıştır (İlter, 2022, 266). Ancak metalleri çeken mıknatıs ile tıbbî amaçlarla kullanılan bu madde farklıdır. Metindeki ilaç bağlamına ilk anlamı uygun düşse de Birri'nin çağındaki insanları tanımlamak için mıknatıs gibi menfaati kendilerine çektikleri söylendiğinden ikinci anlam tercih edilmiş görünüyor.

mürdeseng (*Plumbi oxidum, kurşun oksit, PbO*):

Sirke, kereviz tohumu gibi çeşitli malzemelerle birlikte kullanılan bu kimyevi madde ağrıları dindirici; çilleri, çibanları, benekleri giderici; yanıkları ve yarıkları iyileştirici özelliğe sahiptir (İlter, 2022, 263). Metinde mürdesengin faydalarından ziyade ismi söz konusu edilmiştir. Kelime *sengistân* 'taşlık' olarak tanımlanan yörenin insanların şiir konusunda yeteneklerinin tam açığa çıkmadığını ima etmek için sanki mürde seng 'ölü taş' anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Bu ilişkilendirmede cümlelerin önceki kısımlarında geçen ifadelerle ses uyumu oluşturmalarının da etkisi vardır. Yöredeki bazı insanlar *merdüm-i irfân* ifadesiyle tanımlanmıştır. *Merdüm* 'insan' ve *seng* 'taş' kelimeleri *mürdeseng* ile ses uyumu oluşturmaktadır.

mürr-i şāfī (*Commiphora myrrha*):

Günümüz Türkçesinde mürrüsafi veya mürsafi olarak bilinen; Arabistan, Somali gibi ülkelere özgü çeşitli balsam ağaçlarının gövdelerinin yaralanmasıyla elde edilen merhem ve yağ yapımında kullanılan hoş kokulu, tadı acımsı reçine sakızıdır (Sarı - Tuğ, 2009, 110). Metinde dünyadaki kısa süreli mutluluğu ifade etmek için kullanılmıştır. Güzel kokusuna rağmen acımtırak tadı dünyanın cazip ama insana zarar veren doğasına benzer. Ayrıca dünyanın *birkaç günlük*

safası ifadesinde geçen *safâ* ile *sâfî* arasında iştirak vardır. Mürr kelimesinin 'acı' anlamına gelmesi de bu mecazı güçlendirmektedir.

müşk (*Moschus*):

Erkek misk geyiğinin karnının alt kısmında oluşan keselerden elde edilen hoş kokulu maddedir. Ortaçağ'ın en muteber kozmetik ürünlerinden olan miskin kokusu kokuların efendisi namı kazanmış her tür hoş koku miske benzetilir olmuştur (Kavak, 2018, 225-226; Kartal, 2019). Metinde de benzer bir durum söz konusudur. Çağın insanların kişilikleri hoş kokan menekşeye ve miske benzetilmiş ama bunun sadece dış görünüşte olduğu söylenmiştir.

nemek (tuz, NaCl):

Geleneksel tıpta farklı tuz çeşitleri (enderânî, siyah, neftî, hindî vb.) çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılırdı. Balgam söktürücü, yara temizleyici, iltihap giderici ve sindirim düzenleyici özellikleri öne çıkarken; boğaz ağrısı, diş eti kanamaları, yılan ve akrep sokmaları gibi durumlarda da etkili olduğu belirtilir. Sirke, bal veya bitkilerle karıştırılarak haricen uygulanabildiği gibi, gargara veya içeceklerle de tüketilirdi. Ayrıca tuzun zehirlenmelerde ve mide-bağırsak şikayetlerinde detoksifiye edici rolü vurgulanır (Aydın – Murad, 2019, 922). Metinde, dönemin insanları için, dışarıdan alımlı görünseler de özlerinde tatsız ve etkisiz olduklarını ifade eden "bî-nemek" nitelemesi kullanılmıştır.

nişadır: (*Amonyum klorür*, NH₄Cl):

Aktarlarda satılan ürünlerden olan nişadır, amonyum klorürün yaygın bilinen adıdır. *Burhân-ı Kâtı*'da madeni ve suni iki türü olduğu bildirilir. Madenisini Semerkant dağlarından çıkarırlar; sunisi ise hamam külhanlarında biriken kurumların işlemlerden geçirilmesi ile elde edilir. Göz hastalıklarına faydalıdır (Öztürk - Örs, 2000, 558).

Nişadır ayrıca kalaycılığın temel malzemelerinden biridir. Bakır ısıtılıp nişadır tozuyla silinir daha sonra kaplanır. Kalaylama esnasında nişadır kullanılmazsa kalay bakıra yapışmaz. (Yetişen, 2021). Kalaycılıkta nişadırın bu vazgeçilmez rolü "Nişadırsız kalay tutmaz." ifadesiyle bir atasözü halini almıştır (Beyzadeoğlu vd., 2004, 175; Eyüboğlu, 1973, 1/189). Birrî'nin çevresindeki samimiyetsiz ve yaltaklanıcı insanların boş sözleri "nişadırsız kalaydan ibaret" ifadesiyle dile getirilmiştir.

nişest (*Amylum*):

Nişasta, safran, badem, yumurta akı, iç yağı gibi çeşitli maddelerle karıştırılarak öksürük, göğüs sertliği, boğaz ağrısı, göz yaraları, ishal, mesane ve böbrek ağrıları gibi çeşitli rahatsızlıklara karşı kullanılır; ayrıca yanık tedavisinde ve cilt problemlerinde de etkilidir (Aydın – Murad, 2019, 957). Metinde 'oturulan yer' anlamındaki *nişest-gâh* ifadesi nişastaya çağrışım yapmaktadır.

pâdzehr:

Ortaçağ'da panzehir, zümrüt taşı, dehnec, bakkam gibi çeşitli malzemelerden elde edilirdi (Kavak, 2023, 651). Metinde panzehirin herhangi bir türüne işaret edilmemiş, insanların dertlere çare bulunması panzehirin zehire çare oluşuna benzetilmiştir. Ancak her tür yaraya panzehir olacak bir dostun dünyada asla bulunmadığı söylenmiştir.

râvend (*Rheum officinale*):

Kökleri yakı olarak, yağı tedavi amacıyla kullanılan şifalı bir bitkidir (İlter, 2022, 153-154). Aslında farklı bir tür olan (*Rumex alpinus* L.) ve günümüzde ışgın veya labada gibi farklı adları bilinen bitki ise Osmanlı'da Ravend-i Rûmî adıyla aktarlarda satılır ve ravent kökü yerine kullanılırdı (Baytop, 2007, 195). Metinde geçen Ahmed-i Râvendî ismi, ravent bitkisini çağrıştırmakla birlikte bu kişinin kimliğine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak "her alanda taş sahibi olmak" ifadesi bir yandan kelime anlamı 'kral tacı' olan *iklîlû'l-melik* bitkisini hatırlatırken diğer yandan İbnü'r-Râvendî'nin (ö. 913?) *Kitâbü't-Tâc* adlı eserini çağrıştırarak (Kutluer, 2000, 21/179) çift katmanlı bir anlam zemini oluşturmaktadır. (Ayrıca bk. *iklîlû'l-melik*)

râziyâne (*Foeniculum vulgare* Mill.):

Tohumları günümüzde bitki çayı olarak tüketilen rezene bitkisidir. Gelenekte süt artırıcı, balgam söktürücü, görme keskinliğini artırıcı ve hastalıklardan koruyucu özellikleriyle öne çıkmaktadır. (Doğan, 2023, 576-578). Birrî'nin dostluk ilişkilerinde kurduğu *rızâ* (hoşnutluk, uyum) eksenli bağlar bu şifalı ve aromatik bitkiye benzetilmiştir. "Dost avucunda rızanın rezeneleri dolu" ifadesi onun insan ilişkilerinde sergilediği uyum ve hoşgörüyü simgeler. Bu benzetmede rezene bitkisinin tıbbî özellikleri kadar *râziyâne* kelimesi ile *rızâ* arasındaki ses yakınlığının (cinas) da anlatımı güçlendirdiği görülmektedir.

remed: (Bk. *çeşm-zen*)

şandal (*Santalum album*):

Daha çok Güney Asya ve Hindistan'da yetişen sandal ağacının yaprakları çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde reçinesi ise güzel koku verici madde olarak kozmetikte kullanılmaktadır (Dalby, 2004, 42). Divan şiirinde daha çok hoş koku yayma özelliğiyle veya deniz taşıtı olan sandalı çağrıştıracak şekilde işlenmiştir (Kaya, 2015, 271). Metinde doğrudan geçmese de 'sandalye' anlamındaki *şandelî* kelimesi sandal çağrışımı yapmaktadır. Nitekim Birrî'nin boş vakitlerinde aktar dükkânındaki sandalyesinde ilim irfan ile uğraştığı söylenmiştir.

şanevber (*Pinus pinea*):

Arapçada 'kozalak' anlamına gelen sanaver Osmanlı tıbbında ve gündelik yaşamında önemli bir yere sahipti. Kozalakten elde edilen güzel kokulu yağlar çeşitli kozmetik ve sağlık ürünleri üretiminde kullanılırdı (Sarı - Tuğ, 2009, 27). Birrî'nin kalbinden söz edilirken 'kozalak biçimli' anlamında *şanevberî* ifadesi kullanılmıştır.⁶ Şekil yönünden kurulan bu benzetme eczacılık bağlamını çağrıştırmaktadır.

semmü'l-fâr (*Lysimachia talaverae*):

Sıçanotu olarak bilinen bir bitkidir (Kaya, 2020, 138). Kelime anlamı 'fare zehiri'dir. Metinde dünyanın tehlikelerini anlatmak için kullanılmıştır. Zira dünya olanca rengine rağmen insan için zehir gibi tehlikelidir. Ayrıca bu ifade *dehr-i gaddâr* 'acımasız dünya' ile seci oluşturur ve dünyadaki acımasızlık ve tehlikeleri vurgular.

sezâb (*Herba rutea*):

Sezâb, suyu ve yağı çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan, sedef otu olarak da bilinen bir bitkidir (Gürlek, 2016, 418). *Ruta* türünün genel adı olan sedef otu çok yıllık, çalı biçimli, sarı çiçekli ve keskin kokulu bir bitkidir (Baytop, 2007, 239). *Lugat-ı Remzî*'de bitkinin fena kokulu olduğu ve çok şiddetli bir uyarıcı olduğu için bitkinin kullanımından uzak durmak gerektiği yazar (Remzî, 1305, 2/656). Metinde insanlara karışma ihtiyacı sedef otuna benzetilmiştir. Birrî, insanlara karışmayı sevmeyen kendi hâlinde biri olarak resmedildiğinden bu benzetmede sedef otunun kötü kokulu bir cinsinin etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca bitki köklerini kurutan *tîz-âb* ile *sezâb* arasında seci oluşmaktadır. İnsanlara karışmak kötü kokulu sedef otuna (*sezâb*) onlardan uzak durmak için çalışmak ilse kezzaba (*tîz-âb*) benzetilmiştir. Bu bitkinin divanlarda sadece bir kez geçtiği tespit edilmiştir (Bayram, 2007, 216). (Ayrıca bk. *tîz-âb*)

süsen (*Iridaceae*):

Iris türünün genel adı olan süsen yüksek boylu genellikle bahçelerde veya mezarlıklarda yetişen bir çiçektir (Baytop, 2007, 252). Anavatanı Hindistan olan süsen veya sevsen; ince, uzun yapraklı, sarı, beyaz veya lacivert çiçekleri olan bir bitkidir. Türkçede kılıç otu da denmektedir. Kılıca, hançere veya dile benzetilir (Aslan vd., 2018, 137; Bayram, 2007, 215). Metinde Birrî'nin yüce sözler söyleyen dili bu geleneğe uygun olarak sūsene benzetilmiştir.

sünbül-i hıttâ'î (*Nardostachys jatamansi*):

Sünbül adını taşıyan *sünbül-i Rûmî*, *sünbül-i Hindî* gibi bitkiler çeşitli ilaçların yapımında kullanılırdı (Sakin vd., 2017, 722). Sünbül-i hıttâ'î için Evliya Çelebi bu sünbül türünün dimağları parçalayacak kadar hoş kokulu olduğunu aktarır (Kahraman vd., 2008, 1/298). İnsanların birbirlerine böyle hoş kokulu sünbül hediye etmek yerine hatalarını kınayan taşlar attığı söylenmiştir. *Hıta* ile *hata* arasındaki ses benzerliği bu tezadı pekiştirmektedir.

şakâyıku'n-nu'mân (*Anemone coronaria*):

Gelincik olarak bilinen bitkidir. Kökü dövülüp suyunu sıkıp burna damlatıldığında tedavi edici özelliği vardır Gözü keskinleştirir, çıbanları giderir (İlter, 2022, 185). Klâsik Türk şiirinde âşık, şehit, derviş gibi kişileri niteler (Bayram, 2007, 213). Biyografinin başında Birrî letafet gülistanındaki bir şakayık olarak tanıtılmıştır.

şeker (*Saccharum officinarum*):

Şeker sadece bir tatlandırıcı olarak değil tedavi edici yönüyle de kullanılmıştır. Şekerin gaz giderici, balgam söktürücü, yumuşatıcı ve göğüs yatıştırıcı etkileri özellikle vurgulanmış; kulunç, nefes darlığı, öksürük, zükkam (nezle), göz kararması ve mesane iltihabı gibi durumlarda kullanımı önerilmiştir. Bazı formüllerde tatlı badem yağı, tereyağı veya deve sütü ile karıştırılarak etkisi artırılmış; düzenli ve ölçülü kullanımının mücerreb (denenmiş) faydalar sağladığı ifade edilmiştir (İlter, 2022, 174). Şekerin farklı maddelerle karıştırıldığında acılığı dengeleyen yönü "şeker-i 'afv" ifadesiyle

⁶ Kalbin konik şeklinden ötürü kozalağa benzetilmesi Sâmî'nin bir beytinde de geçer:
Hayâl-i lezzet-i gül-bûse-i la'liyle cânânun
Sanavber-şekl olan dil gûyiyâ bir kelle şekkerdür (Kutlar Oğuz, 2017, 87)

mecazi bir anlam kazanarak Birrî'nin öfkesinin zencefil keskinliğini yumuşatan bağışlayıcılığını betimlemede kullanılmıştır.

tebâşîr (tebaxir):

Hindistan'a özgü bir bambu çeşidinden elde edilen bir toz (Remzî, 1305, I/787) tîn-i kimulyâ, gargaram toprağı veya ak toprak olarak anılan bir topraktır; bu maddeye kıl bitirmek ve ateşli baş ağrıların tedavisinde başvurulur (Sakin vd. 2017, 178; 632). Metinde ateşli hastalıkların tedavisinde kullanılmasına değinilmiş; dostlardan gelecek müjdelerin (tebşîr) ıstırabın ateşli krizlerini ortadan kaldıracağı söylenmiştir.

tıyn:

Geleneksel tıpta **tıyn** (kil veya balçık), bölgesine ve rengine göre değişen özellikleriyle çok yönlü tedavi amaçlı kullanılan doğal bir maddedir. Farklı coğrafyalardan elde edilen kil türlerinin kendine özgü tıbbi etkileri olduğu kabul edilmiştir. Örneğin, tıyn-ı Mısırî ödem ve dalak rahatsızlıklarında, tıyn-i cezîreti'l-Mastaki (Sakız Adası balçığı) iltihaplı şişliklerde, tıyn-i Ermenî çiban ve solunum yolu hastalıklarında, tıyn-i Nişabûrî ise mide rahatsızlıkları ve ağız kokusunu gidermede kullanılmıştır (İlter, 2022, 200-201). Nasıl ki her yörenin kili farklı tesirler gösteriyorsa, her yörenin edebiyatı ve sanatı da aynı şekilde farklı bir ruha sahiptir. Metinde geçen "tıyn" bu bağlamda bir *kültür havzası* anlamı taşır. Burada Anadolu (Rûm) ve İran (Acem) gibi iki büyük kültür toprağında dahi, Birrî gibi zarif ve hayal gücü yüksek bir şairin yetişmediği ifade edilmektedir.

tıyn-ı mahtûm (*Terra lemnia; Terra sigillata*):

'Mühürlü toprak' anlamına gelen *tıyn-ı mahtûm* Limni Adası'na özgü, tarih boyunca iyileştirici özellikleriyle bilinen özel bir topraktır. Kırıkların iyileştirilmesinde, ateşli hastalıkların tedavisinde tesirli ve özellikle vebaya karşı koruyucu olduğuna inanılmıştır. Kültürel hafızada köklü bir yeri olan *tıyn-ı mahtûm* yüzyıllar boyunca tıbbî ve dinî inanışlarla iç içe geçerek mucizevi bir doğal ilaç kabul edilmiştir. *Tıyn-ı mahtûm* tabiri mühürlenerek tescillenen ve korunan Limni toprağının Eski Çağ'dan Osmanlı dönemine kadar süregelen bir gelenek doğrultusunda muhafaza edilip denetim altında tutulduğunu göstermektedir. Bu özel toprak su ile karıştırılıp yoğurt kıvamına gelince süzdürülür ve elde edilen çamur hap şekli verilip kurutulurdu (Demircan, 2012, ss. 281-287).

Şair Birrî'nin kişiliğini ifade eden *tıyn-ı mahtûm-ı sirişt-ülfe* 'dostlukla yoğrulmuş mühürlü toprak' anlamına gelmektedir. Burada geçen *tıyn* kelimesi 'yaratılış, mizac, karakter' anlamındaki *tıynet* kelimesiyle aynı kökten gelirken *sirişt* kelimesi hem 'yoğurma' hem de 'karakter' anlamları taşır. Bu ifadeler *tıyn-ı mahtûm*'un hazırlanış sürecine işaret etmektedir. Nitekim *meveddet-i sıyanet-iktizâ* ifadesi dostluğun korunmasına vurgu yapmakta ve *tıyn-ı mahtûm*'un özel olarak muhafaza edilmesiyle benzer bir anlam taşımaktadır. Böylece hem kelimeler arasında güçlü bir ilişki hem de dostluk ve korunma arasında bağ kurulmuştur. Tıpkı Limni toprağının mühürlenerek korunması gibi Birrî'nin de karakteri sağlam ve bozulmaz bir yapıya sahiptir. Bu özel toprak nasıl hastalıkları iyileştiren bir şifa kaynağı olarak görülmüşse Birrî de çevresine ahlaki bir denge ve huzur sağlayan biri olarak tasvir edilmektedir.

tîz-âb (*Nitrik asit, HNO₃*):

'Kezzap' anlamına gelen kelime Osmanlı sözlüklerinde 'yakıcı su' (Salâhî, 1322, 4/180), 'güherçile ruhu' (Ahmed Vefik Paşa, 1888, 2/1044) (Remzî, 1305, s. 358), 'hâmiz-i azot' (Muallim Nâcî, 1308, 303), hâmiz-i kibrit (Sâmî, 1318, 457) 'hâmiz-i azot ve hâmiz-i kibritten oluşan yakıcı su' (Ali Seydî, 1330, 1/324), 'acide azotique' (Ebuzziya Tevfik, 1889, 1/374) 'sülfürik asit' 420, 'aquafortis, nitrik asit' (Redhouse, 1987, 2/618) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmış ve her sözlük kezzâb kelimesinin tîz-âbdan galat olduğunu belirtmiştir. Tanımlardan anlaşıldığına göre *tîz-âb* bugün kezzap olarak bilinen nitrik asitin yanı sıra aşındırıcı asitlerin genel ismidir.

Kezzap, çeşitli türleriyle göz kapağı sigillerinde veya kirpik dökülmelerinde kullanılan merhemlerin yapımında başvurulmuş bir maddedir (Çakmak, 2011, 105; 111). Bununla birlikte metinde arındırıcı etkisiyle söz konusu edilmiştir. Tîz-âb ile çalışmanın insanlarla iç içe yaşamaktan kurtarıcı yönüne işaret edilmiştir. (Ayrıca Bk. *sezâb*)

ukhuvân (*Tanacetum parthenium* L.):

Arapçada 'papatya' anlamına gelen *ukhuvân* Türkçe metinlerde sığır papatyası, sığır gözü iri papatya gibi kelimelerle karşılanmıştır. Anadolu'da idrar yolları hastalıkları, rahim hastalıkları, uykusuzluk gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılır (Doğan, 2023, 679-680). Ukhuvân, divanlarda sıkça karşımıza çıkan bitkilerden değildir. Birkaç örnekte seher vakti üstlerinde çiğ taneleri bulunması ayrıntısıyla söz konusu edilmiştir (Güfta, 2010, 127). Ukhuvân, metinde sadakat ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirmenin bir sebebi, tıpkı zufa örneğinde olduğu gibi papatyanın uzun ömürlü ve dayanıklı bir çiçek olmasıdır. Bir diğer sebep ise metnin devamında düşmanlığı ifade etmek için

kullanılan *dem-i ahaveyn* ile zıtlık oluştururken *ukhuvan* ve *ahaveyn* arasında ses benzerliği bulunmasıdır. Aralarında ses ortaklığı bulunan iki kelimenin zıtlık ifade etmesi bu tezatı güçlendirmektedir. (Ayrıca bk. *dem-i ahaveyn*)

‘ūdū’l-kahr (*Anacyclus pyrethrum*)

Âkırkarha da denilen ve çeşitli yağların yapımında kullanılan bir köktür (Kaya, 2020, 169; Sarı - Tuğ, 2009, 116; 149). Birrî’nin biyografisinde zamanın ziyafethanesindeki buhurdanlarda ‘ūdū’l-kahr yakıldığı söylenmiştir. Geleneksel olarak buhurdanlarda öd ağacı (‘ūd) yakılmasına karşın (Erdem, 1992, 6/384) burada bu bitkiye yer verilmesi kahr kelimesinin çağrışımlarından yararlanmak amacı taşıyor olabilir. Buhurdanın kokusuyla insanlara huzur vermesi beklenirken çağın buhurdanı insanlara yalnızca kahr kokusu sunmaktadır. Aktar şair Birrî de bunun farkına varıp insanlardan uzaklaşmayı tercih etmiştir.

za‘ferân (*Crocus sativus*):

Safran, hem tıbbi hem de kozmetik amaçlarla kullanılan bir bitkidir. Safranın yatıştırıcı yönüyle antidepresan özelliği taşıdığına dikkat çeken Onay, düğünlerde zerde veya safranlı pilav ikram edilmesini; Osmanlı dönemi İstanbul medreselerinde haftada iki gün zerde çıkarılmasının neşeyi artırmak amacıyla ortaya çıkmış âdetler olabileceğini söyler (Onay, 1992, 442-443). Bu bakımdan safran divan şiirinde neşelendirici ve güldürücü yönüyle yer bulmuştur (Ceylan, 2005, 160-161). Birrî’nin biyografisinde onun dostlarının gönüllerine ferahlık veren karakteri safranın ferahlatan ve neşelendiren yapısına benzetilmiştir.

zencebîl (*Zingiber officinale*):

Zencefil; gaz giderici, balgam sökücü, yaşlanmayı geciktirici özellikleriyle dikkat çeker. Bazı durumlarda şekerle karıştırılarak ya da toz hâline getirilerek kullanılır (İlter, 2022, 164). Birrî’nin öfkesi zencefile benzetilmiştir; çünkü zencefilin acılığı keskin değil, hafif bir acıdır. Bu öfkenin tahammül edilebilecek seviyede oluşu sabırla rendelenmiş (bürâde-i tahammül) ifadesiyle dile getirilmiştir. Ayrıca zencefilin şekerle kullanımından yola çıkılarak onun öfkesine hâkim olup affedişi şekere (şeker-i ‘afv) benzetilmiştir. Zencefilin toz hâlinde de kullanılması ‘toz ilaç’ anlamındaki *sefûf* (Sâmî, 1318, 726) kavramıyla ilişkilendirilmiş ve Birrî’nin öfkesine rağmen nezaketini koruyuşu *sefûf-ı letâfet-me’lûf* ifadesiyle anlatılmıştır.

zift (*Pix liquida*):

Bitkisel (özellikle çam ağacı) veya mineral kaynaklardan elde edilen, yapışkan, siyah renkli bir reçinedir. Çeşitli merhemlerin yapımında sıkça kullanılan bir malzemedir (Sakin vd., 2017, 387-395). Rûmî, bahrî ve berrî türleri ile geleneksel tıpta yara iyileştirici, ağrı kesici ve antiseptik olarak kullanılmıştır (Aydın – Murad, 2019, 434). Bedavacılığı ifade eden *müft* (*bedava*) olsun da *zift* olsun atasözünde geçtiği gibi (Aksoy, 2013, 1/321) metinde de Birrî’nin çevresindeki bedavacı insanları tanımlamak için *müft-i zift* tahsil etme gayretinde oldukları söylenmiştir. Bu ifadeyle her ne şekilde olursa olsun bedavaya birşeyler elde etmeye çalışan insanlar eleştirilmiştir.

zûfâ (*Hyssopus officinalis*):

Genellikle menekşe rengine çiçekler açan bir bitkidir. Çok yıllık ve yılın çoğu döneminde yeşil kalan bu bitkinin kökleri de güçlüdür (RHS, 28 Aralık 2024). Yabani olarak kireçli topraklarda ve kayalıklarda yetişir. Çıbanları ve yaraları temizler; zehirli hayvan sokmalarında iyileştiricidir (İlter, 2022, 165-166).

Burhân-ı Kâtî’da şu bilgiler yer almaktadır: Şifalı bitkilerdendir. Kuru veya nemli olur. Kurusuna avam Türkçesinde zofa denir. Bazıları Davut çöveni derler. Yaprığı sinameki yaprağına benzer. En değerlisi Kudüs dağlarından gelir ve zûfâyı mısırî adıyla meşhurdur. Nemli türü koyunun kuyruğu altında ve uyluğu arasında yapışıp toplanmış olan kirdir. Türkçede çakıldak denir. Ancak kastedilen Ermen bölgesinde sütleğen otlayan koyunların çakıldığıdır. Hararetlidir. Ödeme iyi gelir (Öztürk & Örs, 2000, s. 848).

Eserde bitki vefa ile tamlamalı şekilde kullanılmıştır. Bitkinin vefa ile ilişkilendirilmesinin çıkış noktası öncelikle vefâ ve zûfa kelimeleri (وفا – زوفا) arasında cinâs-ı nâkistan oluşan ses benzerliği olmalıdır. Ancak bu ilişkilendirme bitkinin fiziksel özellikleri ve sembolik değeri ile de desteklenmektedir. Öncelikle metinde vefanın benzetildiği zufa bitkisinin metanet ve sebat arsasında bittiği söylenmiştir. Zufa bitkisi kurak, kayalık, kireçli topraklarda hatta duvarlarda yetişebilen zorlu çevre ve iklim şartlarına karşı dayanıklı, kökleri güçlü bir bitkidir. Ayrıca çok yıllık ve yarı yaprak döken bir bitkidir. Bu özellikleri zufayı metanet ve sebatla ilişkilendirmeyi mümkün kılar. Uzun süreli bağlılık ve sadakat anlamına gelen vefa da sebat ve metanet gerektirir. Bitkinin küçük ve mütevazı yapısı, arındıcı özelliği de vefa ile uyumludur. Metinde şairin sebat ve metanet arsasının zufa otlarıyla her dem yeşil kaldığının söylenmesi de bitkinin sürekliliğinin vefa ile benzerlik taşıdığını düşündürmektedir. (Ayrıca bk. *her dem bahâr*)

zübdetü'l-baḥr (*Alcyonium*):

Burhân-ı Kâtî'da geçen "Süngere benzeyen bir taştır, hamamlarda ayakları ovma için kullanıldığından ayak taşı ya da köpük taşı da denir. Kıl dökücü özelliği vardır. Çeşitli merhemlerde ve yakılarda kullanılır." gibi bilgilerin ponza taşına işaret ettiği söylemek mümkündür (Öztürk - Örs, 2000, 256; 411; 661). Öte yandan *Nizâmü'l-edviye*'de geçen "Latincesi alsiyûnûm" ifadesinden ve burada sunulan bilgilerden hareketle bu terimin *Alcyonium* cinsine ait canlıları (yumuşak mercanlar, deniz süngerleri) ifade ettiği yorumu yapılabilir. Eserdeki bilgilere göre deniz köpüğüne benzer beş çeşidi olan, süngerimsi yapıda, balık veya deniz yosunu kokan, çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra tıbbî amaçlarla (kellik, cilt hastalıkları, idrar yolu rahatsızlıkları) kullanılan doğal bir maddedir (Aydın – Murad, 2019, 423). Dolayısıyla, bu terimin iki ayrı materyali (organik deniz canlısı/volkanik taş) kapsadığını söylemek mümkündür. Ancak aktarlık bağlamına ikincisi daha uygun görünmektedir.

Metinde bu ifade Birrî'nin çevresindeki şiirle uğraşan kişilerin sözlerinin edebi değerinin düşüklüğünü tanımlamak için kullanılmıştır. Bu kişilerden gönlü deniz gibi engin olanların sözlerinin bile inciden ziyade denizköpüğü gibi işlenmeye muhtaç olduğu ifade edilmiştir.

Tablo: Aktar Birrî Biyografisinde Geçen Aktarlık Ürünleri ve Edebî İlişkiler

No	Terim (Osmanlı Türkçesi)	Günümüz Türkçesi	Bilimsel Adı	Aktarlık Bağlantısı	Metinde İşlenen Yönü	Edebî Bağlantı (Metafor/Sembol)	Edebî Sanat	Paragraf No
1	‘abher	Nergis	<i>Narcissus tazetta</i>	Yanık tedavisi	Narinlik	Nazik ve eşsiz kişilik	Teşbih	9
2	‘anber	Amber	<i>Ambergris</i>	Parfümeri ve tedavi kullanımı	Hoş koku	Şiirlerin olumlu tesiri	Teşbih	8
3	bādiyān	Anason	<i>Pimpinella anisum</i>	Sindirim ve sinir sistemi rahatlatıcı	Ferahlatıcılık	Derviş meşreplilerin huzur vericiliği	Teşbih, tevriye	6
4	benefsec	Menekşe	<i>Viola odorata</i>	Yağı ile tedavi	Hoş koku, dibinde akrep otu bulunuşu	İkiyüzlülük (dibinde akrep otu bulunur)	Teşbih, tezat, tenasüp	4
5	beng	Esrar	<i>Cannabis sativa</i>	Ağrı kesici ve sakinleştirici	Hazımsızlık	İnsanların hazımsız, kıskanç oluşu	Teşbih, seci	4
6	büstān-efrūz	Mahmur çiçeği	<i>Amaranthus tricolor</i>	Zehirlenme ve kan tükürmede tedavi edici	Göz alıcı görünüm	Yapay neşe ve parlaklık	Teşbih	4
7	cedvār	Cedvar	<i>Curcuma zedoaria</i>	Zehirli bitki tedavisi	Hararetli yapı	Hararetli mizaçlı insanlar	Teşbih	9
8	çeşm-zen	Çeşmezen, İsa diken	<i>Paliurus spina-christi</i>	Göz hastalıkları tedavisi	Göz hastalığı tedavisi	Aldatıcı iltifat	Teşbih	5
9	dehnec	Bakır taşı	<i>Malakit, Cu₂CO₃(OH)₂</i>	Göz hastalıkları tedavisi	Göz hastalığı tedavisi	İnsani değer	Teşbih, tenasüp	4

10	dem-i ahaveyn	Kardeşkanı	<i>Calamus draco</i>	Merhem yapımı	Adlandırma bakımından	İhanet ve trajedi	Teşbih, tevriye	4
11	durunc 'akrebi	Akrep otu	<i>Doronicum grandiflorum</i>	Zehirlenmeler, göz ve kadın hastalıkları tedavisi	Menekşe dibinde bitmesi, kökünün akrebe benzemesi	İnsanların aldatıcı tabiatı	Teşbih	4
12	efyün	Afyon	<i>Papaver somniferum</i>	Ağrı kesici ve uyuşturucu	Yatıştırıcılık	Dünyadan kopuş	Teşbih	6
13	esrār	Esrar	<i>Cannabis sativa</i>	Ağrı kesici	Adlandırma bakımından	Gizem ve sırlar	Tevriye	8
14	evrāku'z-zeheb	Altın varak	<i>Aurum foliatum</i>	Şifa verici (kalp, göz, melankoli), keyif artırıcı	Saflık ve denge	Saf ve sağlam karakter	Teşbih, cinas	1
15	fülfül	Karabiber	<i>Piper nigrum</i>	Baharat	Acı tat	Acı sözler ve gerçekler	Teşbih	6
16	güherçile	Güherçile	KNO_3	Merhemlere katılır	Arındırıcılık	Kanaat ve inziva	İhâm	6
17	günlük	Günlük ağacı	<i>Liquidambar orientalis</i>	Reçinesi tütüsü olarak kullanılır	Tütüsü malzemesi	Geçicilik ve kısa ömürlülük	Tevriye	3
18	habbetü's-sevdā	Çörek otu	<i>Nigella sativa</i>	Baharat ve tıpta kullanımı	Tanelerinin küçüklüğü	Küçümsenen değer	Teşbih	6
19	hançal	Ebucehil karpuzu	<i>Citrullus colocynthis</i>	Müşhil	Acı tat	Acı gerçekler ve olumsuzluk	Teşbih	6

20	hardal	Hardal	<i>Sinapis alba</i>	Baharat ve ölçü birimi	Tanelerinin küçüklüğü	Önemsizlik (hardal tanesi kadar)	Teşbih	2
21	her dem bahār	Dam kuruğu, ölümsüz çiçek	<i>Sempervivum tectorum / Aeonium arboreum</i>	Yanık, çıban, gut, göz hastalıkları	Dayanıklılık	Vefa, devamlılık	Tevriye, seci	1
22	iklîlül-melik	Koşboynuzu	<i>Melilotus officinalis</i>	Solunum yolu tedavisi	Çiçeklerinin taca benzerliği	Yeteneklilik	Teşbih	6
23	kâfur	Kâfur	<i>Cinnamomum camphora</i>	Ağrı kesici	Hoş koku	İlham ve aydınlanma	Teşbih	6
24	kahve	Kahve	<i>Coffea Arabica</i>	Öksürük ve sindirim sorunları giderici, rahatlatıcı	Keyif verici	İnsanlardan uzaklaşma, kendi başına vakit geçirme	Mecaz	6
25	kalay	Kalay	<i>Kalay, stannum, Sn</i>	Yara ve çıban tedavisi	Atasözünün bir parçası, kalaycılık terimi	Olmayacak iş beklentisi	Atasözü	7
26	karanfül	Karanfil	<i>Syzygium aromaticum</i>	Şifalı baharat	Dayanıklılık	Olgunluk	Teşbih, seci	1
27	katran	Katran (ardıcı)	<i>Juniperus oxycedrus</i>	Yaralara sürülür, sürmeye katıldığında görüşü keskinleştirir	Değersizlik (Görünüm bakımından)	Şiirden anlamayanların gözünde şiirin yeri	Teşbih	6
28	kaşabü's-sükker	Şeker kamışı	<i>Saccharum officinarum</i>	Boğaz yumuşatıcı	Güzel tat	Tatlı sözler	Teşbih	6
29	kaşabü'z-zerire	Hint kamışı	<i>Acorus calamus</i>	Mide ve kalp kuvvetlendirici	Güzel tat	Maddi beklenti	Teşbih	6

30	kebābe	Kebabiye, kuyruklu biber	<i>Cubeba officinalis</i>	Baharat	Ağızda tutulması	Yaltaklanıcı sözler	Cinas	7
31	kemmūn	Kimyon	<i>Cuminum cyminum</i>	Baharat	Susuz tarım yapılması	Boş vaatler	Tevriye	5
32	lāciverd	Lacivert taşı	<i>Lapis lazuli</i>	Sürme yapımında kullanımı	Renk	Gökyüzünün yüceliği	Teşbih	3
33	lisān-ı sevr	Sığırdili	<i>Borago officinalis</i>	Kalp kuvvetlendirici	Adlandırma bakımından	Samimiyezsiz konuşma	Teşbih	7
34	lisānū'l-‘uşfūr	Kuşdili	<i>Fraxinus excelsior</i>	Yaprakları çay olarak içilir.	Adlandırma bakımından	Anlaşılmazlık ve özgünlük	Teşbih	8
35	mā'u'l-kibrīt	Kükürt suyu	H ₂ SO ₄	Temizleyici	Arındırıcılık	Samimiyezsizlikten arınma	Mecaz	6
36	Mağnisā	Magnanez dioksit	(MnO ₂)	Böbrek ve mesane taşı düşürücü	Birri'nin memleketi	Birri'nin memleketi	İham	2, 12
37	mıknāṭīs	Mıknatis	<i>Magnetite</i>	Kan, balgam ve safrayı temizleyici (Mıknatis taşı)	Çekim kuvveti	Menfaatçilik	Teşbih	5
38	mürdeseng	Mürdeseng (Kurşun oksit)	PbO	Yanık tedavisi	Adlandırma bakımından	Yetenezsizlik ve cansızlık	Teşbih	10
39	mürr-i şāfī	Mürsafi	<i>Commiphora myrrha</i>	Reçine tedavide kullanılır	Acılık	Acı tecrübeler	Teşbih	3

40	müşğ	Misk	<i>Moschus</i>	Kozmetik ve tıpta kullanımı	Hoş koku	Aldatıcı güzellik	Tezat	4
41	nemek	Tuz	<i>NaCl</i>	Balgam söktürücü, yara temizleyici, zehir giderici.	Tat verici	Çağın insanların ruhsuzluğu	Mecaz	4
42	nişadır	Nişadır (Amonyum klorür)	NH_4Cl	Göz tedavisi	Kalaycılık terimi	Olmayacak iş beklentisi	Atasözü	7
43	nişest	Nişasta	<i>Amylum</i>	Öksürük, göğüs sertliği, boğaz ağrısı, göz yaraları	Adlandırma bakımından	Oturulan yer	İham	10
44	rāvend	Ravent	<i>Rheum officinale</i>	Kökü tedavide kullanılır	Adlandırma bakımından	Bilgelik (Ahmed-i Rāvendî)	Teşbih, iham	6
45	rāziyāne	Rezene	<i>Foeniculum vulgare</i>	Rahatlatıcı, ferahlatıcı ve koruyucu	Ferahlatıcılık	Uyum ve rıza	Cinas	3
46	şandel	Sandal ağacı	<i>Santalum album</i>	Tütsü ve kozmetik	Adlandırma bakımından	İlim ve irfana yoğunlaşma	Teşbih	10
47	şanevber	Kozalak	<i>Pinus pinea</i>	Kozmetik ve yağ üretimi	Görünüm	Kalp şekli	Teşbih	6
48	sezāb	Sedefotu	<i>Ruta graveolens</i>	Kötü kokulu şifalı bitki	Kötü koku	İnsanlarla zoraki iletişimin rahatsız ediciliği	Teşbih, secî, tezat	2
49	semmü'l-fār	Sıçanotu	<i>Lysimachia talaverae</i>	Zehirli bitki	Zehirli	Dünyanın tehlikeleri	Teşbih, tevriye, seci	3

50	sünbül-i hıṭāyī	Hıtai sümbül	<i>Nardostachys jatamansi</i>	Kozmetik ve tıpta kullanımı	Hoş koku	İdeal hediye	Teşbih	4
51	süsen	Süsen	<i>Iris germanica</i>	Kozmetik ve tıpta kullanımı	Görünüm/Edebi gelenek	Zarif dil	Teşbih	8
52	şakāyīḳu'n-nu'mān	Gelincik	<i>Anemone coronaria</i>	Kökü tedavide kullanılır	Narinlik	Nazik ve eşsiz kişilik	Teşbih	1
53	şeker	Şeker	<i>Saccharum officinarum</i>	Gaz giderici, balgam söktürücü, yumuşatıcı	Acılığı dengeliyici	Öfkenin acılığını başışlayıcılıkla dengeleme	Mecaz	9
54	ṭıyn	Kil, balçık	<i>Clay</i>	Yara ve iltihap tedavisi; iştah düzenleyici	Kültür havzası anlamında	Her yöredeki kilin farklı tesirde oluşu	Mecaz	9
55	ṭıyn-i maḥtūm	Mühürlü toprak	<i>Terra sigillata</i>	Şifalı toprak	Şifa, mühürle saklanma	Sağlam karakter	Teşbih	3
56	tebāṣīr	Tebeşir	<i>Tabaxir</i>	Ateş düşürücü, kıl bitirici	Ateş düşürücü	Dostluğun ıstırap ateşlerinin krizini giderişi	Mecaz	5
57	tīz-āb	Kezzap (Nitrik asit)	<i>HNO₃</i>	Arındırıcı kimyasal	Arındırıcılık	Çalışmanın arındırıcılığı ve kurtarıcılığı	Teşbih, seci, tezat	2
58	uḳḥuvān	Papatya	<i>Tanacetum parthenium</i>	İdrar söktürücü	Adlandırma bakımından	Sadakat (Dem-i ahaveyn 'zıtlığında)	Teşbih, tezat, cinas	4
59	'ūdū'l-ḳahr	Âkırkarha kökü	<i>Anacyclus pyrethrum</i>	Ağrı kesici	Tütsü malzemesi	Kahr ve acı	Teşbih, iham	5

60	verd	Gül	<i>Rosa damascena</i>	Kozmetik ve tıpta kullanımı	Edebî gelenek	Tazelik ve güzellik	Teşbih	9
61	za'ferân	Safran	<i>Crocus sativus</i>	Antidepresan ve renklendirici	Sakinleştirici	Ferahlık ve neşe	Teşbih	9
62	zencebîl	Zencefil	<i>Zingiber officinale</i>	Sindirim yardımcısı	Hafif acılık	Öfkenin dengeli oluşu	Teşbih	9
63	zift	Zift	<i>Pix liquida</i>	Merhem yapımı, ağrı kesici	Değersizlik (Görünüm bakımından)	Bedavacılık	Atasözü	5
64	zūfâ	Zufâ otu	<i>Hyssopus officinalis</i>	Arındırıcı bitki	Dayanıklılık	Vefa ve sadakat sembolü	Teşbih, cinas	1
65	zübdetü'l-baḥr	Denizköpüğü	<i>Alcyonium</i>	Saç sakal dökülmesi, cilt hastalıkları, idrar yolu rahatsızlıkları	Kötü kokan, işlenmeye muhtaç yapısı	Edebî değer in düşüklüğü	Teşbih	10

Metinde ilaç yapımında kullanılan müfredat (drog) dışında, aktarlık pratiklerini yansıtan terimler de yer almaktadır. Toplam 61 kelime şu kategoriler altında görülebilir:

Hastalık ve Rahatsızlıklar: buhrân (kriz, hastalığın şiddetli evresi), emrâz-ı rediyye (kronik hastalıklar), fâsid (bozulmuş), iztirâb (çarpınma, rahatsızlık), remed (göz hastalığı), teb (ateş, humma), vehâmet (hazımsızlık), vesah (irin).

Araçlar, İlaçlar ve Arınma: gâliye (hoş koku), kurş (pastil), meşâlih (muslihler, yan etkileri gideren yardımcı unsurlar, düzenleyiciler), micmer (buhurdanlık), mûmiyâ (ilaç), pâdzehr (panzehir), şâbûn (sabun, temizleyici), şafâ (saflık, arınma), taḥlîş (arındırma), tiryāk (panzehir), feraḥ (rahatlama).

Tedavi Süreçleri ve Uygulayıcıları: ‘aṭṭâr, devâ-i bür’ü’s-sâ’a (bir saatte şifa veren ilaç), ḥâzık (yetkin tabip), keḥḥâl (sürmecî), ṭabîb, tedbîr (tedavi).

Bileşenler ve İşleme Yöntemleri: âmîziş (karışım), bürâde (kırintı, yonga), eczâ (bileşenler), ḥurde (ince öğütülmüş), ihtîşâş (özütleme), sebîke (külçe), sefûf (toz halinde ilaç).

Mizaç ve Nitelikler: germiyyet (sıcaklık, humoral ısı), maḥrûr (hararetili), mizâc (hılt dengesi), ḡlzet (yoğunluk, sertlik, ağır tesir), leṭâfet (incelik, hafiflik, hoşluk), ḥâlîş (katışıksız), mükedder (bulanık), ṭab’ (tabiat), ṭabî’at.

Doğal Kaynaklar, Mekânlar ve Coğrafi Referanslar: ‘aḳâḳîr (kökler), nebât (bitki), ḥadîḳa (bitki bahçesi), çemen (çimenlik), dârü’ş-şifâ (şifa evi), seng (taş, değerli mineral), ma’den (maden, kaynak), Hindûstân.

Tat, Koku ve Duyular: ḥulv (tatlı), merâret (acı tat), ḥalâvet (tatlılık), kâm (tat alma), bûy (koku), meşâm (koku duyusu), dimâḡ (beyin, koku merkezi), istişmâm (koklama, soluma), şîrîn (tatlı).

Ölçü ve Tartı: kıst (ölçü birimi), kef (avuç içi; ölçü birimi), vezn (ölçü, tartı).

Sonuç

Sâlim’in, Birrî’ye dair kaleme aldığı biyografide tedavi amaçlı kullanılan 65 farklı madde ile aktarlık pratiklerini yansıtan 61 kelime olmak üzere toplamda 126 aktar terimini ustalıkla kullandığı görülmektedir. Bitkilerden, köklere, taşlardan kimyevi maddelere kadar çok çeşitli malzemeyi anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde ve sanatlı bir biçimde ortaya koymak tam anlamıyla bir hüner gösterisidir.

Çalışmamızda açıkladığımız Birrî’yi ve çevresindeki insanları tanımlayan aktarlık ürünlerinin bir kısmı divan şiirinde yaygın olarak söz konusu edilirken önemli bir kısmı ise hemen hemen hiç geçmez. Bu durum, hem aktarlık alanındaki terminolojinin şiirsel ve edebî geleneklerle nasıl şekillendiğini, hem de bir yazarın kendi kültürel perspektifini ve dilini nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne seriyor. Özellikle nadiren yer bulan kavramların ortaya konması, sonraki araştırmalar için önemli bir çıkış noktası yaratmaktadır. Bu bulgular, hem aktarlık geleneğinin hem de divan şiirinin kültürel bağlamlarını derinlemesine incelemeye yönelik yeni yollar açmaktadır.

Bu çalışma, dilin yalnızca edebî bir araç değil, aynı zamanda bir kültürün tarihsel ve toplumsal izlerini taşıyan bir depo işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, aktarlık gibi özgün ve özel alanlarda kullanılan dilin, sadece estetik değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir değer taşıdığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Acıduman, Ahmet - Şems, Şehriyar. "Ebu Bekr Zekerıyyâ Er-Râzî (865-925) ve Yaklaşık 1000 Yıl Önce Yazılmış Bir 'Acil El Kitabı': Bur'u's-Sâa (Bir Saat İçinde Tedavi)". *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 1/17 (2009), 6-16.
- Açıkgöz, Namık. *Kahvenâme*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Açıl, Berat. "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0/5 (30 Haziran 2015). <https://doi.org/10.16947/fsmiad.10637>
- Ahmed Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmânî*. 2 Cilt. İstanbul: Mahmut Beg Matbaası, 1888.
- Ak, Mahmut. *Âşık Mehmed Menâzırü'l-Avâlim (III. Cilt Metin)*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007.
- Akkuş, Yasemin. "Klasik Türk Şiirinde Vaat Meselesi". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 24/3 (30 Kasım 2024), 1015-1028. <https://doi.org/10.11616/asbi.1516376>
- Akpur, Hikmet. *Tabibin Ahlâkı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2013.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Ali Seydî. *Resimli Kamus-ı Osmânî*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa ve Kütüphane-i Cihân, 1330.
- Alkan, Mustafa. "Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifası (Bîmarhanesi)". *Journal of Turkish Studies* 9/Volume 9 Issue 10 (29 Ağustos 2024), 19-31.
- Arslan, Meryem. "Tarihî Batı Türkçesi Tıp Metinlerinde Kırıntı (Küçük Parçalar) ile İlgili Söz Varlığı Denemesi". *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 1-11.
- Aslan, Üzeyir. *Osmanlı Edebiyatının 300'ü*. İstanbul: Otto Yayınları, 2018.
- Aydın, Mükerrerem Bedizel - Murad, Sibel. *Nizâmü'l-Edviye - Sakızlı İsa Efendi*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Aynacı, Mihrican. "Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klâsik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9 (01 Ocak 2012), 29-29. <https://doi.org/10.15247/dev.92>
- Baktır, Mustafa. "Afyon". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/442-443. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- Bayat, Ali Haydar - Okumuş, Necdet. *Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî - Mürşid (Göz Hastalıkları)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004.
- Baydar, Hasan. *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bilimi ve Teknolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, Genişletilmiş 9. Baskı., 2021.
- Bayram, Yavuz. *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçevesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Bayram, Yavuz. "Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler" 2/2 (2007), 221-227.
- Bayram, Yavuz. "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler". *Turkish Studies* 2/4 (2007), 209-219.
- Baytop, Turhan. "Esrar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/431-432. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Baytop, Turhan. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı., 2007.
- Baytop, Turhan. *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi Geçmişte ve Bugün*. İstanbul: Nobel Yayınları, 1999.
- Beyzadeoğlu, Süreyya Ali vd. *Edirneli Ahmed Badi Efendi: Armağan. (Divan şiirinde atasözleri ve deyimler = Proverbs and idioms in the classical Ottoman poetry)*. ed. Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin. Cambridge: Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2004.
- Bingöl, Orhan. *Menderes Magnesiası Magnesia Ad Maeandrum*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2020.
- Ceylan, Ömür. "Taşranın Altın Çiçeği Safran". *Osmanlı Tarihi Araştırmaları* 26/26 (Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II) (2005), 147-162.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Çağrı, Mustafa. "Kıst". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/502. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Çakmak, Hasan Basri. *Göz Kapağı Hastalıklarının Ortaçağ İslam Dönemi Eser ve Tercümelerindeki Yeri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. 2011.

- Çakıcı, Bedinur. *Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Dört Tıp Metni Üzerinde Bitki Adları İncelemesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Dalby, Andrew. *Tehlikeli Tatlar, Tarih Boyunca Baharat*. çev. Nazlı Pişkin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Demircan, Yasemin. "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı". ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun. *Acta Turcica (Kültürümüzde Toprak Özel Sayısı)* IV / 1 (2012), 281-295.
- Doğan, Hüseyin. *Anadolu Türk uygarlığında bitkiler (XIII-XV. YY.)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Ebüzziya Tevfik. *Lugat-ı Ebüzziya*. 2 Cilt. İstanbul: Matba'a-i Ebüzziya, 1889.
- Erdem, Sargon. "Buhurdan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/384-385. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Erdöl, Cevdet. *Mükeyyifât ve Müskirâtdan Afyon, Kahve, Çay, Esrâr Doktor Besim Ömer*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Erkal, Abdulkadir. "Divan Şiirinde Afyon ve Esrar". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 33 (2007), 25-60.
- Erkul, Rasih. *Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî kişiliği ve Divanı*. Manisa: Manisa Valiliği Yayınları, 2000.
- Eyüboğlu, E. Kemal. *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş, 1973.
- Güfta, Hüseyin. "Divan Şiirinde Vakt-i Seher". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı)* 3/15 (2010).
- Güfta, Hüseyin. "Sâlim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/46-47. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Gürlek, Mehmet. *Alâ'im-i Cerrâhîn Cerrâh-nâme İbrahim bin Abdullah*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- İlter, Burhaneddin. *Tercüme-i Müfredât-ı İbni Baytar*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2022.
- İnce, Adnan. *Tezkiretü's-şu'arâ - Mirza-zâde Mehmed Sâlim*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Kaçar, Mücahit. "Şiir şerhlerinde tıp ve ecza metinlerinden yararlanma imkânı: Nizâmü'l-edviye örneği". ed. Sibel Murad ve Mücahit Kaça, *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l- Edviye'si Üzerine İncelemeler içinde* (s. 411-433). İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- Kahraman, Seyit Ali vd. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Cilt 5)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kallek, Cengiz. "Kıst". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/502-505. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Kartal, Ahmet. "Klasik Türk Şiirinde 'Misk'". *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu* (12-13 Mayıs 2017). Bildiriler Kitabı. Bilecik: BŞEÜ Yayınları e-kitap, 9-44, 2019.
- Kavak, Mehmet. "Ortaçağ Seyyah ve Coğrafyacı Anlatılarında Zehir, Panzehir Ve Zehirle Suikast". *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi* 15/2 (20 Kasım 2023). <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1320467>
- Kavak, Mehmet. "Ortaçağda Misk". *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı (16 Ekim 2018), 188-229.
- Kaya, Bayram Ali. "Klasik Türk Şiirinde Şifâlı Bitkiler Üzerine Bir Deneme". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015), 263-314.
- Kaya, Fatih. *Lisânü'l-Etibba Tabiplerin Dili Giriş - Çeviriyazılı Metin - Söz Varlığı - Madde Başları Dizini*. İstanbul: Hiper Yayın, 2020.
- Kops, Johannes. *Flora Batava*. Cilt 10. Amsterdam: J.C. Sepp, 1849. [Dijital versiyon: *Doronicum scorpioides* çizimi]. Wikimedia Commons. Erişim: 25 Nisan 2025.
[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Doronicum scorpioides %E2%80%94 Flora Batava %E2%80%94 Volume v10.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Doronicum_scorpioides_%E2%80%94_Flora_Batava_%E2%80%94_Volume_v10.jpg)
- Kufacı, Osman. "Divan Şairinin İmgelem Dünyasından Bir Örnek: Fülful". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/16 (2019), 433-449.
- Kufacı, Osman. "Divan Şiirinin Estetik Dünyasında Şem'-i Kâfur (Kâfurdan Mum)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 67 (2020), 187-206. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4232>

- Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha. *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>
- Kutluer, İlhan. "İbnü'r-Râvendî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/179-184. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Muallim Nâcî, [Ömer Hulûsî]. *Lugat-ı Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaa ve Kütübhânesi, 1978 (Çağrı Yayınları Ofset Baskı), 1308.
- Murad, Sibel vd. *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu Hekimlere Gerekli Bilgiler Hasan B. Abdurrahmân*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2024.
- Mutluel, Osman - Akyüz, Hüseyin. "Sanat Felsefesinde 'İfade ve Anlatım' Açısından 'el-Kasibu Habibullah' Levhası". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 625-647.
- Müberred, Muhammed bin Yezîd el-. *el-Kâmil fi'l-edeb*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1417.
- Nişanyan, Sevan. "karanfil". *Nişanyan Sözlük*. 2020. Erişim 29 Aralık 2024. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/karanfil>
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Özen, Şükrü. "Habbe". 14/343-346. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Öztürk, Mürsel - Örs, Derya. *Burhân-ı Katı Mütercim Âsım Efendi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Platts, John T. *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi, and English*. Londra: W. H. Allen & Co., 1884. Erişim: 13 Haziran 2025. https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/platts_query.py?page=1041.
- Redhouse, J. W. *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the significations of the Turkish terms*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayıncılık, 1987.
- Remzî, Hüseyin. *Lugat-ı Remzî*. 2 Cilt. İstanbul: Hüseyin Remzî Matbaası, 1305.
- RHS. "Royal Horticultural Society (RHS) - Plant Finder". Erişim 28 Aralık 2024. <http://www.rhs.org.uk/plants/9057/hyssopus-officinalis/details>
- Sakin, Orhan vd. *Tabib İb-i Şerif Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2017.
- Salâhî, Mehmed. *Kâmûs-ı Osmânî Türkçede Kullanılan Arabî Farisî Ecnebî Kaff-i Lüğâtı Hâvîdir*. 4 Cilt. İstanbul: Mahmut Beg Matbaası, 1322.
- Sâmî, Şemseddîn. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1318.
- Sarı, Nil. "Attar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/94-95. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
- Sarı, Nil - Tuğ, Ramazan. *Derviş Mehmed Neşati Yağlı Tıbbî Yağlar Üzerine Bir Risale*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2009.
- Sarıkaya, Muammer - Koç, Celal Turgut. *Şifa Bahçesi (Ravdatu'l-Itr) Muhammed b. Mahmûd b. Hacı eş-Şirvânî*. Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, ts.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. İstanbul: OSEDAM, 2016.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. İstanbul: OSEDAM, 2017.
- Terzioğlu, Aslan. *Osmanlılarda Hastaneler, Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Tez, Zeki. "Güherçileden Karabaruta". *Bilim Tarihi* 17 (1993), 8-15.
- Ünver, Süheyl A. *Türkiye Eczacılık Tarihi*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1952.
- Yetişen, Y. Kenan. "Kalaycılık Üzerine". *Belgesel Tarih*. 2021. Erişim 02 Mart 2025. <https://www.belgeseltarih.com/kalaycilik-uzerine/>
- Yılmaz, Ozan. *Ferheng-i Şu'ûrî - Şu'ûrî Hasan Efendi*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Zülfe, Ömer. *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.